

NYA *Dannemorabygden* 2022

Utgiven av Dannemora Hembygdsförening
Pris: 100 kronor

Av innehållsförteckningen framgår vem eller vilka som skrivit. Varje enskild artikel och dess författare omfattas av Lagen (1960:729) om upphovsrätt samt internationella konventioner. För skriften som helhet skyddas Dannemora hembygdsförening av dessa rättigheter.

Det är fritt att citera *Nya Dannemorabygden* om källan anges. För eventuella särtryck av innehållet krävs Hembygdsföreningens godkännande. För undervisningsändamål krävs inget tillstånd.

Har du synpunkter eller idéer till nya artiklar eller vill du själv medverka?
Hör av dig via e-post till: hembygdsgarden.osterbybruk@gmail.com
Hemsida: www.hembygd.se/dannemora

Omslagets framsida:
Bilden föreställer Gammalgården där familjen Högman bodde. Se artikel.
Foto: Agneta Rosén
Layout framsida text: Joel Eriksson

Omslagets baksida: Brännstålsugn. Foto: Claes Gille. Se artikel.

Insidorna:
För insidornas layout och för färdigt tryckoriginal svarar Björn Lundkvist, Örbyhus.

Nya Dannemorabygden är tryckt av Print24, Tyskland

Nya Dannemorabygden säljs av Hembygdsföreningen och i lokala butiker i Österbybruk. Eventuellt överskott från försäljningen tillfaller Hembygdsföreningen och dess utåtriktade verksamhet.

 Vill du bli medlem i Dannemora Hembygdsförening så betalar du 150 kr till Bankgiro 414-4580 eller Swishar till 123 053 85 46

ISBN: 978-91-527-5317-0

Nya Dannemorabygden 2022

Innehåll	Författare	sid
Förord	Agneta Rosén	4
Andersbo skola blir bygdegård	Maria Karlsson.....	5
Brunnshusupprustningen.....	Christer Wahlström	11
Brännstålsugnarna.....	Monica och Claes Gille	12
Carl von Linné i Dannemora.....	Birgitta Gunnarsson.....	20
Dannemora gruva genom historien....	Mats Bäckman	23
Dannemora på kartan igen	Stefan Skoglund	29
Dialekt (och lite till)	Freddie Eriksson.....	31
Familjen Högman i Skyttbacken	Anna-Greta Bertilsson.....	33
Gravsten i ek	Agneta Rosén	39
Bilder från bruket	Åk 3 Österbyskolan	40
Haglösa storskola.....	Hans Gustavsson	42
Mannen med motorsågen	C. Wahlström & G-B Gunnarsson....	44
Ingemar Nordin – ett porträtt	Marianne Sparrman.....	48
Ny bok – Morkarla kyrka	Mats Bäckman	53
Ny bok – Ett levande vallonbruk.....	Freddie Eriksson.....	55
Karl-Arne Gille – ett porträtt	Mats Bäckman	56
Tullen Film kyrkby 115.....	Hans-Olov Bromark	61
Ny skolbyggnad i Österbybruk.....	Gun-Britt Gunnarsson	62
Läkare i Dannemora.	Håkan Ohlsson	64
Maria Triller – ett porträtt	Birgitta Gunnarsson.....	73

Välkommen till "Nya Dannemorabygden" 2022

Nu har vi glädjen att ge ut det tredje numret av *Nya Dannemorabygden*.

Den "gamla" Dannemorabygden gavs ut av Dannemora Hembygdsförening under 25 år, 1989-2014. En imponerande insats av dåvarande redaktioner! Flera hundra artiklar med berättelser, minnen och beskrivningar från vår bygd finns nedtecknade i de 25 numren. Många av de som då medverkade finns inte kvar bland oss längre, men deras berättelser består. Vi är dem evigt tacksamma! Under 2020 kom idén om en nystart att omsättas i verkligheten.

Vi vill återuppliva tidskriften i delvis annan form, utifrån våra förutsättningar. Vi vill ha ett innehåll som speglar olika tider, även nutid. Det som händer idag är historia i morgon.

Nya Dannemorabygden speglar liksom sin föregångare, ett geografiskt område som motsvarar gamla Dannemora kommun, dvs socknarna Dannemora, Morkarla och Film, där också Österbybruk ingår.

Redaktionskommittén, Gun-Britt Gunnarsson och Freddie Eriksson och de skribenter de knutit till sig har lagt ned mycket tid och ideell kraft på att sammanställa den mångfald av idéer som funnits till en skrift, som vi alla kan vara stolta över.

Styrelsen riktar ett varmt tack till alla som bidragit med fina artiklar. Var och en som skrivit ansvarar för sin text som följer allmänna etiska riktlinjer. Där så är nödvändigt anges källor där man hämtat information förutom för det innehåll som sprungit enbart ur författarens fantasi eller kunskap. Vi riktar också ett tack till Dannemora Förenings- och hembygdsarkiv!

Österbybruk i november 2022,

Handwritten signature of Agneta Rosén in blue ink.

Agneta Rosén
Ordförande i Dannemora Hembygdsförening
Ansvarig utgivare

Andersbo skola blir bygdegård

Text: Maria Karlsson

I förra numret av *Nya Dannemorabygden* berättade jag om tillkomsten av Andersbo skola 1896 och hur den sedan var verksam fram till sommarlovet 1946. Barnen i Andersbobygden fick sedan fortsätta sin undervisning i Bro småskola (1–2 klass), Films kyrkskola (3–6 klass) och nystartade 7:de klass i Dannemora gruvskola. Barnen skjutsades dit med bussen som finns på fotot nedan.

Bussen ägdes av Karl Karlsson, droskägare från Storbya även kallad Storbya-Kalle. Han och hans medhjälpande chaufförer körde skolbussen på våra byvägar fram till våren 1951 då följande incident blev dess slutliga undergång.

De sista förstaklassarna utanför skolan. Majvor Appelqvist, Lars Edling, Britta Jonsson.

På morgonen den 8:e februari var bussen i vanlig ordning på väg för att hämta upp skolbarn i bl.a. Sonbo, Gräsbo, Kilen och Andersbo. Chauffören hade blivit försenad utefter vägen så när bussen körde genom Andersbo på väg norröver mot Sonbo, så stod skolbarnen redan ute vid hållplatsen. Chauffören stannade då och plockade upp barnen för att de skulle slippa stå ute i kylan och vänta tills han var tillbaka från Sonbo. Men dit hann bussen aldrig komma denna ödesdigra morgon för resan slutade helt tvärt i Kilen. Man bör komma ihåg att händelsen inträffade före övergången till högertrafik.

Då bussen skulle passera Andersbo skola stod Appelquists butiksbil parkerad i kurvan vid grindhålet. När busschauffören varnade denna saktade han in farten på bussen, men butiks bilen hade även båda bakkörrarna öppna så passagen blev smal. Detta sammantaget med farten och vinterväglaget gjorde att bussen skar genom plogbalken i högra diket och kolliderade med en stor björk. Som tur var klarade sig alla i bussen undan med endast lindrigare skador och hjärnskakning och de fick senare uppsöka doktor Barwinger i Dannemora för undersökning. Men bussen hade därmed gjort sin sista färd. Efter en kortare konvalescens kunde barnen fortsätta sin skolgång, till en början skjutsade i taxi innan en ny skolbuss införskaffats.

Men hur gick det då med det gamla nedlagda skolhuset i Andersbo?

Något år efter nedläggningen började man använda skolan till samlingslokal. Det som numera är samlingshallen var då indelad i farstu, kapprum och skolsal med ribbstolar på väggen och en vedkamin centralt placerad. Byborna fick låna lokalen i befintligt utförande av dåvarande

Den första skolbussen som skjutsade barnen fr.o.m. hösten 1946.

Dannemora kommun utan kostnad mot att de ansvarade för skötseln. Uppsala läns bildningsförbund tog kontakt och ville ordna föreläsningar och musikaftnar i lokalen. På de senare kom besök av spelmän som Viksta-Lasse, Erik & Kalle Sahlström, Gustav & Anton Jernberg med flera. Politiska partier hade sina valmöten i lokalen med bland annat Ragnar Edenman, som några år senare blev landshövding i Uppsala.

Vid dessa samlingar satt man på ohyvlade plankor och en del kvarlämnade skolbänkar. De breda plankorna, som hyvelbänkarna tidigare hängt på, var omtyckta att sitta på eftersom de gav ryggstöd mot väggen. Både föreläsningkvällar och politiska möten drog fulla hus, trots de obekväma sittplatserna.

För att göra lokalen lite mer ändamålsenlig bildade Andersbo jaktklubb, Andersbo kyrkliga syförening, Films JUF avdelning, Norra Film-Vigelsbo skytteförening som alla nyttjade skolan till sina respektive verksamheter en s.k. Lokalförening i början på 1950-talet. Det behövdes för att få en gemensam kassa så man kunde anskaffa inventarier som några bord och ett femtiotal stolar av enklare slag samt en del köksutrustning.

Ungefär samtidigt kom en bordtennisklubb i gång som kallade sig för Pingpong-klubben. Det var ungdomar i 15–20 års åldern som bildade den och de skaffade själva sin utrustning, som pingisbord och sådant som de behövde.

Läraren Martin Lagerström hade på sin tid skött ett litet bibliotek för skolan men även för allmän utlåning. Biblioteket var kvar men behövde ett bättre avgränsat utrymme. Kommunen anslog då 2000 kronor för ombyggnad av lokalen. På så vis blev kapprummet, där skolbarnen tidigare även satt när de skulle äta sina matsäckar, delat till bibliotek och ett litet kök. I köket installerades spis, förvaringsskåp och hyllor. Möjligheten att använda lokalen till föreningsmöten och privata fester blev därmed mycket bättre.

Åren gick och omkring mitten på 1960-talet ville kommunen avyttra fastigheter och bl.a. sälja skolan i Andersbo. Enligt rykten så fanns det även en intresserad köpare! Inför utsikten att mista skolan som samlingslokal uppvaktade några av byborna kommunledningen för att informera om vilken nytta man hade av skolan. Mötet resulterade så småningom i att Lokalföreningen fick överta hela fastigheten 1971 för en symbolisk summa av en krona. I samband med att man fått förvärva skolan beslöt man att ombilda Lokalföreningen till bygdegårdsförening.

Invigningen av den nya bygdegården skedde under festliga former i mitten på mars året därpå. Föreningens första ordförande Thor Olsson hälsade där ett hundratal gäster välkomna och Valö spelmannslag stod för musikunderhållningen.

Dannemora kommun företrädades av kommunalkamrer Thure Forsman som lyckönskade den nybildade föreningen. Tal hölls även

av Martin Lagerström som tjänstgjort som lärare i Andersbo skola under åren 1923–1946 samt av Gustav Öhman, vid den tiden kyrkoherde i Film.

Under sjuttio- och åttiotalet användes bygdegården mycket flitigt till diverse föreningsverksamheter förutom privata fester och kalas. De vuxna deltog bland annat i gammeldanskurser och barnen samlades till *Vi unga* av eldsjälarna Liss och Lasse Eriksson. De flyttade under det tidiga 70-talets gröna-vågen period, ut från storstan till livet på landet i Andersbo för att bilda familj. Erikssons bosatte sig då till en början i den gamla skolans integrerade lärarbostad som nu blivit bostad för bygdegårdens vaktmästare. På deras initiativ kom den uppskattade barn- och ungdomsverksamheten i gång och drevs sedan i många år, ja tills de unga själva blivit vuxna och gått vidare i livet.

Medlemsföreningarna hade också sina egna aktiviteter i bygdegården som t.ex. Skytteföreningens möten, årsfester och luftgevärsskytte eller Jaktklubbens älgmiddagar på hösten efter jakten. Syföreningen ordnade välbesökta handarbetsauktioner till jul och påsk. Damerna bjöd också på gott fika efter församlingens gudstjänster i bygdegården.

Flera gånger varje vecka var det något på gång i huset och mer utrymme behövdes. Efter bara några års verksamhet bestämdes att bygdegården behövde

Thure Forsman håller tal, flankerad av kyrkoherde Öhman till vänster och till höger Iris och Helmer Forsberg.

Vi unga-kväll – Lennart, Roine, Sören, Anders spelar hockey. Liss med Marin i knät tittar på.

byggas ut. Då skulle man få en ny rymligare entré och två toaletter med WC, fram tills nu hade man ju fått gå ut på dasset bakom huset när nöden gjorde sig gällande. Utbygget på ca 50 m² på fastighetens västra sida skulle också rymma en trappa upp till kallvinden samt ett modernt och praktiskt kök med mer förvaringsutrymmen. Med gemensamma krafter av föreningens egna händiga medlemmar så sattes bygget i gång. Förarbetet för gjutning av grundet startade i november 1975, fyra lass makadam och två lass grus beställdes hem – till att börja med.

I samband med utbygget renoverades även den gamla delen till en enda stor samlingshall, totalt blev det ett jättejobb av enbart ideella krafter. I början på februari 1978 var allt byggande färdigt och man kunde fira med återinvigning. Bygdens damer hade vävt gardiner och dukar som invigdes vid kalaset.

Mot slutet av 1980-talet genomgick bygden en generationsväxling. De gamla sålde sina hemman och flyttade till moderna lägenheter i Österbybruk, och nya familjer flyttade in i husen och gårdarna runt bygdegården. Det blev således även en generationsväxling i bygdegårdsföreningens styrelse.

1992 bildades en aktivitetskommitté av de nya styrelsemedlemmarna för att få fart på den nu slumrande verksamheten. För att nå ut med medlemsinformation tog vi hjälp av nystartade Andersbobladet. I den kunde medlemmarna läsa om evenemang som var på gång i bygdegården men även bybornas egna berättelser om händelser i bygden längre tillbaka i tiden, lite historiska återblickar alltså.

Nu fick föreningen en nytändning och i takt med att det föddes fler barn så ordnades traditionella familjeaktiviteter året runt så som sista april firande, midsommarfester med dans kring majstången och fika i gröngräset samt jul-

Till vänster: Gjutning av plattan till nya entrén och köket. Svante, Birger, Fritz och Kalle jobbar på. Till höger: Bygdegården idag.

gransplundringar med både tomtar och trollkarlar. Bygdegården blev också en träffpunkt till vardags för de yngsta barnen och deras hemmavarande föräldrar. En gång i veckan samlades man till barntimmar med lek, pyssel och fika.

1993 upptäcktes dessvärre en fuktskada i bygdegården och en del av golvet i samlingshallen måste rivas upp och mögelsaneras. Östhammars kommun bidrog med pengar till materialet men arbetet gjordes åter igen av händiga och arbetsvilliga herrar i föreningen, helt ideellt.

För att frigöra mer utrymme för den tilltagande verksamheten väckte styrelsen idén 1995 att ta vara på vindsutrymmet. Där uppe inreddes ett mindre sammanträdesrum med pentry och WC och luftgevärsskyttet kunde nu flytta upp och få en egen skjutbana ovanpå stora salen. För bästa tillgänglighet så flyttades vindstrappan till utsidan så att lokalerna kan nyttjas var och en för sig. Till hjälp med hela byggprojektet ansöktes om ALU-bidrag som också beviljades.

I samband med detta beslutades också att handikappanpassa toaletterna och entrén. Arbetet rullade på bra så därefter fortsatte vi även projektet med en välbehövlig renovering av vaktmästarbostaden. Det blev ganska många ideella arbetstimmar som lades ner på all planering, byggnation och inredning.

1996 var ett riktigt jubileumsår som även uppmärksammades med en artikel i UNT. Det var då 100 år sedan Andersbo nybyggda skola tagits i bruk. Efter 50 år flyttade barnen ut och 25 år senare blev skolan bygdegård.

I takt med att barnen växte upp och började sin skolgång, blev barntimmarna i bygdegården i stället aktiviteter på loven som till exempel bordtennisturneringar och mini-discon. Bygdegården har varit flitigt använd även av de äldre med teaterföreställningar, diverse musikunderhållning, hembygdsgrupp,

modevisningar, pub-kvällar, hantverkskurser, gymnastik och linedance med mera. Privata fester, födelsedagskalas, bröllop, dopkaffe och minnesstunder bokas också in förstås.

I Andersbobladdets höstnummer 1998 kunde man bl.a. läsa om ett av bygdegårdens välbesökta arrangemang;

”Under sommaren arrangerade bygdegårdsföreningen Bygdegårdens dag. Förmiddagen började med lätt duggregn men vi hade vädrets makter med oss och det blev en solig och fin dag.”

En reporter från Östhammars nyheter var tidigt på plats och gjorde ett reportage som senare publicerades i tidningen.

Inne i bygdegården kunde man se på gamla filmer från bygden, dricka kaffe med hembakt bröd och köpa glass och godis. Man kunde se på utställningen ”Förr i tiden”, där mycket fanns att beskåda bland annat barnvagn från sekelskiftet, gamla mynt från 1600-talet, kläder, böcker, handgjorda skor, strykjärns-kamin, hushållsföremål med mera från 1800-talet. Vykortskollaget ”Livet på landet” som bestod av 15 tavlor med kollage av vykort med lantliga motiv kunde också ses med en tävling på detta där man kunde träna sitt bildsinne.

På övervåningen fick den som ville prova på luftgevärsskytte och vävstugan var öppen om man ville titta på pågående arbeten där. En bilutställning med eleganta amerikanare samt gamla traktorer fanns att beundra ute på gården. Man kunde också testa lådbilsrace och titta på radiostyrda bilar där. Tre hästar för ponnyridning fanns att tillgå och två åsnor att beskåda och klappa. Grillhörnan var mycket välbesökt. Hamburgare och korvar brassades hela dagen och den goda doften spreds över nejden. Till uteaktiviteterna hörde också en tipsrunda för både barn och vuxna. Djurbingon med ankor drog många spelare. Det gällde att satsa på rätt nummer där ankan skulle prutta, ett mycket populärt inslag.

Många medlemmar kom även till pub-kvällen som tog vid efter dagens aktiviteter. Två trubadurer underhöll och applåderades flitigt av besökarna. Tack till alla som var med och arrangerade och hjälpte till denna dag och kväll!”

Källor: Bygdegårdsföreningens medlemsinfo Andersbobladdet 3/1996, 3/1998, 1/2012
Lars Edlings berättelse om skolbussen och Thor Olssons berättelse om Lokalföreningen.
Fotografier från bygdegårdsföreningens egna bildarkiv.

Brunnshus- upprustningen

Text: Christer Wahlström

Efter att de utvändiga arbetena med tak, torn, rödfärgning och lagning av toalettus gjorts under 2020 återupptogs det invändiga jobbet våren 2022. Magnus Svensk och jag började med att byta några ruttna syllar under det sviktande golvet. Efter det var det brunnens tur. Henrik Tapper kom och hjälpte oss med elverk och pumpning. Vi rensade bort slam och lera från botten.

Sedan fyllde vi på med grovt grus för att få så rent vatten som möjligt. Den gamla brädfodringen var alldeles uppruttad så den revs bort. Vi köpte nytt virke från Tuna Såg, egentligen avsett för badtunnebygge men det passade perfekt.

Efter lite snickrande med lagning av en trappa ner till brunnen tyckte vi att vi var färdiga för året. Vi ställde ut ett par bänkar som vi fått till skänks, så eventuella besökare har något att sitta på.

Vi var färdiga strax före midsommar, så på annandag midsommar hölls gudstjänst i Brunnshuset. Meningen var att det skulle vara utomhusgudstjänst, men det var alltför varmt ute på gården så vi flyttade inomhus. Vi får hoppas att det blir en fortsättning på gudstjänsterna under kommande år.

Brännstålsugnarna

Text: Monica och Claes Gille

I Österbybruk finns Sveriges enda bevarade brännstålsugnar, två till antalet. Denna artikel innehåller inledande historik, brännstålsugnarnas uppbyggnad, produktionsprocessen, arbetets gång, stålbrännare, byggnaden och avslutning. Järnet omvandlades i processen till hårdbart järn eller stål.

Denna artikel, vars innehåll varit infört i boken ”Ett levande vallonbruk – Österby bruk förr och nu”, utgiven 2022 av Sällskapet Vallonättlingar, <https://vallon.se>, återges här i stort sett oavkortat.

HISTORIK

Känt för många är att Vallonsmedjan i Österbybruk är den bäst bevarade i sitt slag i världen. Den är också ett stort turistmål. Mindre bekant är att det i Österby finns två brännstålsugnar från 1800-talets slut, av engelsk konstruktion. De för en undanskymd tillvaro vid Nedre dammen, som idag kallas Sågdammen, i den rödfärgade träbyggnaden strax intill Österby gjuteri.

Brännstålsprocessen handlar om att omvandla smidbart järn till hårdbart stål. Detta sker genom att höja kolhalten i materialet, ju högre kolhalt i stålet desto hårdare blir det efter härdning. Denna process har skett i brännstålsugnarna.

Innan götstålsprocesserna var uppfunna, där tackjärn kan omvandlas direkt till stål, var man tvungen att först färska tackjärnet från masugnen till smidesjärn, stångjärn, med en kolhalt kring 0,1–0,3 %, och sedan kola upp det till stål. Detta skedde genom att stångjärnet under en längre tid hettades upp, brändes, i lufttäta kistor, inpackade i kolstybb eller annat kolavgivande ämne. Genom syrefattig förbränning bildades därvid kolmonoxid, som diffunderade långsamt in i järnet och sönderföll i kol och koldioxid. Järnet omvandlades då till hårdbart stål med upp till ca 1,2 % kol.

Den första brännstålsugnen i Österbybruk byggdes redan 1761 av fabrikör Becklin från Stockholm på ängen bredvid kontorsbyggnaden, d.v.s. där ungdomsgården Unkan nu står. Det ursprungliga syftet var antagligen att bygga en testanläggning för att utvärdera metoden. Ugnen togs i produktiv drift 1764, efter tillstånd från Bergskollegiet. Denna ugn eldades med stenkol. År 1770 kom den andra ugnen på plats, med vedeldning enligt förslag från metallurg Sven Rinman, efter anmodan år 1767 från bruksägaren Johan Abraham Grill.

Ugnen placerades vid Stordammen, och användes fram till 1908. Den revs 1918. På dess grund uppfördes ett bostadshus, i vars källare delar av eldstäderna finns kvar. Fastigheten benämns Stålugnen.

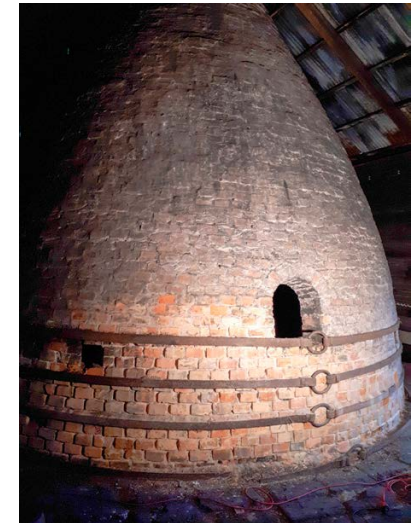
Eftersom det var en långsam och dyr process, var det bara en mindre del av stångjärnet som förädlades. År 1860 producerades i Österby drygt 610 ton stångjärn och 67 ton brännstål.

Ugn nummer tre i ordningen byggdes på det nya industriområdet år 1883, i samma byggnad som det första degelstålverket från 1869–1870, vid Nedre dammen intill det f.d. bränneriet. Denna ugn användes endast en kort tid, på grund av vibrationer och skakningar i marken från samtidigt uppförda fyra ånghammare. Tillverkning av stål genom att smälta brännstål i deglar uppfanns i Sheffield England år 1740. Degelstål innebar att brännstålet smältes i deglar för att få en jämnare kvalitet. I smält stål flyter de flesta slagger upp till ytan och kan lätt avlägsnas.

En fjärde brännstålsugn byggdes upp på en säkrare plats år 1884 där kalkugnar tidigare funnits. Kalkugnarna hade ersatt den år 1810 nedlagda nedre masugnen och en rostugn. När ugn nummer fem tillkom på samma plats år 1898, så byggdes hela anläggningen in i en träbyggnad. Kort tid därefter brann det i byggnaden, som reparerades och byggdes om 1899. Samma år byggdes en viadukt med järnvägsspår mellan brännstålsugnarna och stålverket, en åtgärd som säkert var välbehövlig med tanke på de stora volymerna av brännstål som producerades 1898.

År 1897 brändes totalt 198 ton i ugnen från 1884. År 1898 framställdes sammanlagt 582 ton brännstål i de tre brännstålsugnarna. Produktionen innefattade även brännstål från Svanå bruk i Västmanland, som bidrog med 31 ton.

Utbyggnaden av brännstålskapaciteten sammanföll med en utbyggnad av stålverket, där man bland annat byggde om stålsmältningugnen, uppförde en skorsten och ordnade med ett nytt degeltorkningsrum. 36 deglar rymdes i den ombyggda ugnen. Varje degel rymde ungefär 25 kg brännstål, vilket innebär att ugnen hade en kapacitet för smältning av cirka 900 kg brännstål. Den egna tillverkningen av brännstål kom dock inte att bibehålla den höga nivån, utan låg på de flesta av de följande åren under 100 ton per år.

Brännstålsugn. Foto: Claes Gille.

Anledningen till de lägre nivåerna var att man endast i liten utsträckning smälte brännstål i deglarna. Två brännstålsugnar räckte till för att producera tillräckligt med brännstål även under år med stor efterfrågan.

BRÄNNSTÅLSUGNARNAS UPPBYGGNAD

Till allra största delen är brännstålsugnarna murade av tegel och utvändigt förstärkta med kraftiga stålband. Kistor och valv är murade med eldfast tegel, där murbruket är en blandning av kvarts och lera. I nederdelen har även använts gjutna slaggblock och natursten. Underst i brännstålsugnen finns eldstaden med rostgaller och asklucka. Ugnarna eldades från två motsatta håll. De heta gaserna och lågorna från eldstäderna leddes via kanaler upp vid sidorna och mellan kistorna där järnet låg.

Kistorna och valvet ovanför var murade med eldfast tegel. Stora krav ställdes på att konstruktionen inte fick röra sig när den blev varm, d.v.s. inga sprickor fick finnas i tegel eller fogar. Själva ugnen är tredelad med en enorm kupol överst, inuti vilken de heta gaserna kunde rotera för att ge en jämn uppvärmning. Kupolen fungerade också som skorsten.

Produktionsprocessen

Det finns två kistor i varje ugn, där man laddar in färskat stångjärn. Cirka 11,5 ton i var kista, totalt alltså cirka 23 ton per ugn, varvat med kolpulver i hela 30 lager järn i varje kista. Kolpulvret blandades i en särskild lår av hälften nystampat och hälften gammalt kolpulver, som fuktades med koksaltlösning. Dessa lårar är bevarade. 25 liter koksalt åtgick till varje stålbränning. Av kolpulvret åtgick 40 hektoliter nystampat. På botten av kistorna lades ett cirka 5 till 10 cm tjockt lager pulver av krossat träkol från björk.

Därefter tre lager stångjärn, som lades platt, med kolpulver mellan varje lager. I vart fjärde varv lades stångjärnen på högkant. Allt täcktes av ett lager med en blandning av träkolpulver och aska, samt en blandning av sand och tegelmjöl. Sanden och tegelmjölet gav ett lufttätt och skyddande skikt över järn- och kol-massan i kistorna. Efter att öppningen, manhållet, in till utrymmet med de stångjärnsfyllda kistorna täppts igen, började man sakta elda från bägge håll i eldstäderna.

På källarplanet finns eldstäderna som vid drift först eldades med barrved, därefter med björkved som klövs på längden. Temperaturen i järnet skulle upp till 850–1000°C. och det tog mellan nio och fjorton dagar innan kolet hade trängt in i stångjärnet, som alltså inte skulle smälta. Smälttemperaturen för uppkö-

Till vänster: Brännstålsugn eldstad. Till höger: Brännstålsstänger med blåsor, benämns även blåsstål. De står uppställda inne i den röda byggnaden som innehåller brännstålsugnarna. Foto: Claes Gille.

lat brännstål är ca 1500°C. Kolhalten förhöjdes till drygt en procent. Genom särskilda provstänger var det möjligt att utanför ugnen följa hur mycket kol som trängt in i brännstålet. Innan processen sattes igång stacks provstänger in i särskilda provstängshåll. Under processens gång kunde de sedan dras ut och stålbrännaren kunde med endast ögat avgöra hur djupt kolet trängt in i provstängens genom att slå av dem och studera brottytan. Vid processen uppstod blåsor på stångjärnets yta när kol reagerade med syrehaltiga slaggar och bildade koloxid, varför produkten även kallades blåsstål.

När önskad kolhalt uppnåtts så avbröts eldningen och alla öppningar stängdes i något dygn. Därefter fick hela ugnen stå och svalna i upp till 2 veckor. På det här sättet förädlades stångjärnet till brännstål.

Brännstålet från Österby exporterades exempelvis till en vapensmedja, Putolifverken i Sankt Petersburg i slutet av 1890.

Brännstålet utnyttjades dessutom för tillverkning av olika verktyg, knivar, saxar, yxor, liar och andra skärverktyg. Alternativt så omsmältes brännstålet i degelugnar, för att få en jämnare kvalitet. Man sålde alltså inte brännstålet till England, utan till Ryssland och kontinenten, men en stor del av produktionen gick också till den svenska verkstadsindustrin. Tidigare hade vi importerat brännstål från England, stål som var baserat på svenskt vallonsmitt stångjärn! Den tidskrävande produktionen var inriktad på det högsta kvalitetsmässiga skiktet av stångjärn, vilket både var en följd av den högkvalitativa svavel- och fosforfattiga Dannemoralmalen och den vallonska smidestekniken.

ARBETETS GÅNG

Ugnarnas utformning gjorde att laddning, eldning och urtag av brännstål skedde helt manuellt. Arbetet att fylla en brännstålsugn med järn och kolstybb var både tungt, slitigt och smutsigt. Luften var så fylld av dammet från kolet att man knappt såg varandra när man arbetade med fyllningen av kistorna. Bränningen sköttes av en man per skift och pågick oavbrutet tills man fått den ungefärligt bestämda kolhalten. Ännu värre var det att tömma ugnarna och kistorna på brännstålsstänger. Att ta ut stålet, som det kallades, var ett av de värsta arbeten. Stybben stod som ett tjockt moln i ugnen. Innan elen drogs in år 1915, användes små fotogenlampor. Om en sådan lampa stod i ena änden av kistan och man arbetade i den andra ändan, var det knappt att skenet syntes. De sämsta kläder man hade måste användas, det var omöjligt att få dem rena i en tvättning. Man fick även sveda i ansiktet av saltet. Ibland fick ingenjörspaktikanter ta ut brännstålet som en praktisk övning. Det var viktigt att man var smidig i kroppen.

Under första världskriget när det var bråttom att få ut stålet, fick håll huggas på valvet. Genom att sätta plåtar för draghålen på kåpan, fick koldammet gå direkt ut i skorstenen. Det blev en himmelsvid skillnad på arbetet genom detta. En av dessa ugnar revs ut efter endast sju dygns avsvälning. Stålet måste plockas ut med tänger. Tio minuter var nog att arbeta i ugnen, varpå man fick svalka sig i tjugo minuter, och detta upprepades till dess ugnarna var tömda. Termometern visade 55 till 60 plusgrader i ugnsrummet.

De arbetsredskap som användes ända till slutet var säkert av samma utseende som de varit från början. För att fukta det gamla kolpulvret med saltlösningen, då det skulle blandas med det nya, användes enrisruskor. Kärrorna för vedtransport var som stora skottkärror, med grova tackjärnshjul. Eldugnsluckorna består av en ram av plattjärn, med inpassat tegel.

Allt arbete betalades med timlön. Den utgjorde för s.k. extra arbetare 20 öre för dagarbetet och 21 öre för skiftarbetet. För ordinarie arbetare 2 öre mindre.

Utrivningen av ugnen gjordes av tre man i cirka 18 timmar, men betalades med tre dagsverken a´12 timmar = 36 timmar, samt två kronor extra något som kunde kallas svårighetstillägg. Enligt sägen skulle detta tillägg utgöra ersättning för brännvin, som i gamla tider erhöles vid utrivningen. Så kallade förmanspengar erhöles med 12 kronor per ugn, för eldning över söndagarna erhöles 50 öre extra. Dessa förhållanden gällde vid sekelskiftet 1900 och åren därefter.

Stålbrännare

I personalförteckningar från 1880-talet finns det listat tre personer gånger två, för en brännstålsugn. Troligen var det 12-timmarsskift. Dessa personer var också, och förmodligen huvudsakligen, verksamma vid stälverket. Under den tid bränningen pågick var det en person per skift, som skötte vedeldningen och övervakade processen.

Karl Gustaf Höglund, född i Harg 1887, började 4 januari 1912 vid Österbybruk och dess brännstålsugnar. Han torde ha varit den siste i landet som haft yrkesbeteckningen stålbrännare. Han avled 1977 i Österbybruk.

Övriga stålbrännare: Claes Abraham Gille (1788–1850) gift med Maria Catharina Cajsa Rask (1790–1862). Jan Johan Petter Gille (1791–1858) gift med Maria Maja Margareta Goffin (1796–1855). Jan Johan Petter Gille och Claes Abraham Gille var bröder. Johan Mikael Gille (1857–1946) gift med Charlotta Margareta Kihlbom (1855–1925).

Stålbrännarna var även stålsmeder.

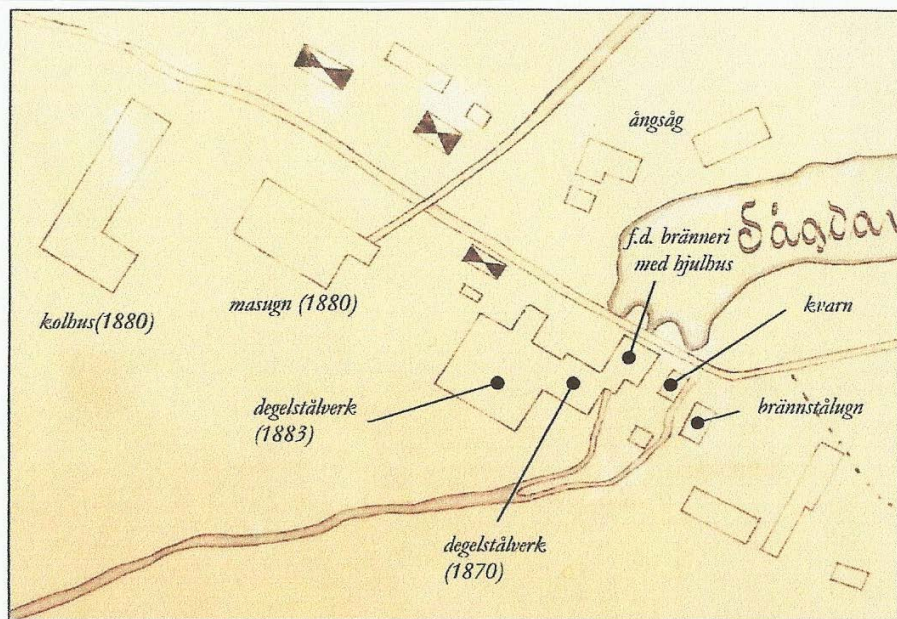
En episod på 1840-talet. Det gick en eldsvåda över brännstålsugnen vid Stordammen. Dåvarande stålbrännare Petter Gille (1791–1858) stod på ena sidan av kåpan och såg att det var någon som sprutade vatten på det yttre valvet, varför han röt så mycket han orkade:

”Vä ere för en fånä som sprutar vattn på välve?”

Det visade sig att ”fånä” var ingen mindre än bruksägaren Per Adolf Tamm. Sedan Gille upplyst denne om att hett tegel ramslar sönder till grus, om det kommer i beröring med vatten, skulle Gille ha fått hela fem riksdaler.

Byggnaden

År 1915 fick man elkraft till bruket och brännstålsbyggnaden försågs med den tidens el-belysning, som ersatte fotogenlamporna. Att brännstålsugnarna, som är av engelsk konstruktion, fortfarande finns kvar kan tillskrivas den siste stålbrännaren Karl Höglund. I den enkla träbyggnaden vid Nedre dammen

Utsnitt av karta från 1897 som visar det växande industriområdet vid Sägdammens utlopp. ULA, Österbybruks arkiv.

(Sägdammen) finns idag både ugn nummer fyra, som användes till år 1918, och ugn nummer fem som användes till 1929 kvar.

Utsnittet av kartan visar industriområdet vid Sägdammen, med väg 290 mot Forsmark, och är orienterad med norr från nedre högra hörnet mot övre vänstra hörnet. Här tillverkade man brännstål av stångjärn från smedjan i Ånghammaren i Österbybruk. Ibland behandlade man också en del stångjärn från andra vallonbruk som Söderfors och Älvkarleö.

Byggnaden och de två brännstålugnarna ägs av Östhammars kommun. Vissa förbättringar gjordes av huset 1918, och på 1930-talet i form av en utbyggnad. Efter nedläggningen av brännstålugnarna fungerade utbyggnaden som reparationsverkstad för byggnadsavdelningen, med en klensmedja där smideskurser har anordnats.

AVSLUTNING

Brännstålugnarna, som är de enda bevarade i Sverige, utgör ett unikt industriminne av mycket stort värde, inte bara i ett svenskt industrihistoriskt perspektiv utan också internationellt. Byggnaden är därför värd en omfattande upprustning. År 2005 avstyckades det mindre område som brännstålbyggnaden ligger inom till en egen fastighet som fick beteckning Films-Österby 1:364. Brännstålugnarna ingår inte i byggnadsminnet Österbybruk. Fastighetsägaren Östhammars kommun väckte 2007 frågan om byggnadsminnesförklaring av fastigheten.

I England finns en bevarad brännstålugn vid Hoyle street i Sheffield South Yorkshire byggd 1848, samt en i Derwentcote Durham byggd på 1730-talet. Den förstnämnda står naken och är omgiven av en parkeringsplats, den senare är utpekad som Nationellt kulturarv av National Heritage Board.

Det har funnits drygt 200 ugnar bara i Sheffield, men flertalet förstördes under andra världskriget. Till Englands båda bevarade ugnar användes exklusivt vallonsmitt stångjärn från Sverige!

Källor:

- Björck, Björn: De engelska brännstålugnarna i Österbybruk. I: Uppland 1996. Upplands Fornminnesförenings Förlag, 1996.
- Fogelin, Sören: Karl Höglund Samhällsbyggare i Österbybruk. I: Dannemorabygden 2003.
- Gille, Claes: Brännstålugnarna i Österbybruk. I: Vallonättlingen 2016:4.
- Höglund, Karl: Brännstålstillverkningen vid Österbybruk. I: Vallonättlingen 1956:3.
- Lundgren, Per: Väckt fråga om byggnadsminnesförklaring. I: Brännstålugnarna. Upplandsmuseet, 2018.
- Tigerstedt, Örnulf: Fagerstabrukens historia.4.Kavalkad. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1957.
- Tillman, Einar: Ur hävderna, den Grilliska tiden 1758–1801. I: Dannemorabygden 1997.
- Tillman, Einar: Ur hävderna, Österby Bruk efter P A Tamm 1857–1916. I: Dannemorabygden 2001.

Carl von Linné i Dannemora

Text: Birgitta Gunnarsson

”Så tala stenarne, då alla andra ting tiga”

*Carl von Linné 1707-1778.
Porträtt av Johan Henrik Scheffel.*

Han har ofta kallats Blomsterkonungen, Carl von Linné. Den store botanikern som samlade, ordnade och namngav växtriket. Men han hade också samma intresse för zoologi och geologi, alltså djurriket och mineralriket. Redan innan han fyllt 30, utvecklade Linné sitt Systema Naturae, ett klassifikationssystem för växter. Systemet kom han så småningom att utvidga till att också omfatta djur och mineraler.

Det skedde helt i linje med Linnés synsätt, att allt i naturen var resultatet av Guds förunderliga skapelse. Därför var det viktigt att inte begränsa sig, utan kartlägga och undersöka allt som berättade om vår natur och vår jord. Ett av hans motto var ”Omnia mirari etiam tritissima” – förundras över allt, även det mest banala. Och när det gällde mineralriket uttryckte han det som att stenarna hade en alldeles särskild kunskap att förmedla till oss, om jorden och vårt ursprung: ”Så tala stenarne, då alla andra ting tiga”. På så sätt kom han att bidra till att geologin utvecklades som en egen vetenskaplig disciplin.

Carl von Linné blev en av Uppsala universitets mest berömda professorer genom tiderna, med stort internationellt renommé. Och vägen dit, kan man kanske säga, började i Lund, dit han kom som 20-åring och blev inskriven vid universitetet. Samtidigt flyttade han in hos historieprofessorn Kilian Stobaeus som tog sig an unga lovande studenter och gav dem fritt husrum och tillgång till sitt omfattande bibliotek.

Kilian Stobæus ägnade sig inte bara åt historia utan även andra vetenskaper: naturalhistoria, fysik och medicin. Han hade högt anseende vid Lunds universitet och var aktiv både som läkare och forskare. Inom naturvetenskaperna hade Stobæus en extra förkärlek för studiet av fossil. Det var så det kom sig att den unge Linné styrde kosan mot Dannemora. Inspirerad av Stobæus var avsikten att leta just efter fossiler.

Under Linnés liv ingick ett flitigt resande i arbetet och redan 1729, 22 år gammal, gjorde han sin första längre utfärd, som gick just till Dannemora gruva. Han anlände dit vid pingst och stannade i tre veckor och geologin i gruvan där fick, liksom andra delar av Skapelsen, ett ingående studium. Resan skedde i sällskap med Olof Celsius d ä, även han botaniker och expert på mossor. De båda hade mötts tidigare den våren i Rudbecks botaniska trädgård i Uppsala. Den då 59-årige Celsius var domprost och universitetsprofessor och hade vid sidan av det ett brinnande intresse för botanik. Celsius förstod att den unge Linné var speciell och de kom att tillsammans göra flera botaniska utflykter i Uppland, varav den första alltså gick till Dannemora. Med på färden dit var också medicinstudenten Johannes Humble, som Linné undervisade i botanik. Celsius samlade sina växter i ett bokliknande verk som han kallade Flora Upplandica. Arbetet inleddes redan på 1690-talet och slutfördes 1730 med bland annat material som Celsius och Linné samlat på sina gemensamma exkursioner i Uppland.

Vad som utspelat sig under Linnés sejour i Dannemora berättar han senare om i ett långt brev till Kilian Stobæus, daterat i juli. Han ursäktar att rapporten dröjt men förklarar det med att han varit upptagen med annat. Hur som helst är det en detaljerad redogörelse för de många rariteter han sett både vad gäller växter, djur och mineraler. Han noterar en mängd växter, bland dem majveronika, saxifraga, idegran, orkidéer, tandrot och snyltrot, silvertiol, ormröt, allium- och liljeväxter, ormtunga, smultron och trädsvampar.

I djurriket känner han sig inte riktigt hemma än, skriver han i sitt brev. Han har hittat många insekter som han kommer att skicka, bland dem en skalbagge med långa antenner. Men han överlåter till professorn att avgöra vad det är för småkryp. En liten fisk nämns också, möjligtvis en spigg.

När det gäller mineralriket så blev det en hel del fynd, men inte de fossiler som professor Stobæus hade hoppats på. Linné var nere i gruvan på 60 meters djup (100 alnar) men hittade inget som liknade fossil. Inte heller när han kommit upp. Däremot fanns det mycket annat av intresse där nere i djupet. Han nämner magneter, ”fluores chrySTALLINOS”, ”omogna granater”, asbestos och ”andra malmer” som han förmodligen inte lyckats identifiera. Han samlar så mycket sten han orkar frakta med sig i en säck från Dannemora och som Stobæus ska få ”med första bud”. Det är väl inte osannolikt att något i den

säcken så småningom hamnade i den samling av naturföremål och fornsaker som Stobaeus donerade till Lunds universitet, och som blev grunden till ett museum med hans namn.

Dagligen beskådade Linné också det som kanske var den största märkvärdigheten på platsen, den första ångmaskinen i Sverige. ”Den eld maschin som Triewald upprittat”. Dess ...”kraft var så stor att hela grufwan, huset och all dess behör ristas (skakar)”. Han fördjupar sig dock inte i någon beskrivning eftersom han förutsätter att professorn är välbekant med underverket. Vill bara berätta att han själv nu förstår precis hur den fungerar.

Bland ”det som rarast var” kan man ändå inte låta bli att fastna för näbbmössen som levde i gruvan. I brevet beskriver Linné dem som ”lika tama som hundar, så att de sprang fram till folk för att äta ur deras händer. De hålls för heliga och ingen vill skada dem.” Någon förklaring till vad de gjorde där ges inte. Kanske fyllde de samma uppgift som kanariefågeln i kolgruvor? Eller var de kanske bara små älskliga, charmiga glädjespridare som muntrade upp gruvarbetarna under ett hårt och slitsamt arbete?

Källor:

”Mannen som ordnade naturen”, Gunnar Broberg

”Så tala stenarne...”, statsgeolog Sven Lundqvist, SGU (Sveriges geologiska undersökning)

Alvin, digital kulturarvsplattform

Uppsala universitet

Dannemora gruva genom historien

Text: Mats Bäckman

Det första dokumentet om gruvbrytning är från 1481 om ”silverberget” i Films socken, och nästa är från 1532 och handlar om att ”i Dannemora berg bryta och sig tillgodogöra all malm”. Alla brytningsmetoder har använts vid Dannemora gruvor från tillmaktningssmetoden till pallbrytning med krut och till dynamit. Omkring 35 miljoner ton malm har tagits upp i Dannemora. Men ny analys av både gamla och nya provborrningar visar att det kan finnas lika mycket malm till i orörda magnetitmalkroppar. Gruvan har nu ett djup av 620 meter.

Gruvan lades ned första gången i modern tid 1926 (efter ca 500 år) men återstartade 1937 då malmpriserna steg inför det stundande världskriget. Efter kriget byggdes den moderna gruvan upp med gruvlave och anrikningsverk. 1979 tog SSAB över som ägare och drev gruvan till 1992. Tillväxten i Kina i början av 2000-talet skapade förutsättningar att återöppna gruvan igen som sedan drevs under några år på 2010-talet. Nu finns det återigen planer på en

Den mest monumentala byggnaden i Dannemora är gruvlaven i betong från 1950-talet.

nystart, som verkar ha bättre förutsättningar att producera en höghaltig produkt, baserat på noggrann planering och moderna anrikningsmetoder.

Efter SSABs nedläggning under 90-talet använde Norsk Hydro gruvan för provsprängningar, och firman Berggruppen bedrev tunnelbyggarutbildning.

Ett par år efter den första nedläggningen gjordes ett etnologiskt fältarbete om hur det påverkade de som arbetat och bott vid gruvan, som blev till uppsatsen *Livet efter gruvan*: ett etnologiskt fältarbete i Dannemora 1996/Maria Andersson och Katarina Ek-Nilsson, doktorander vid Etnologiska institutionen vid Uppsala universitet (uppsatsen är publicerad i Årsbok Uppland 1998). Där finns ett intressant perspektiv på hur den post-industriella situationen påverkar hur man uppfattar och talar om hemorten. Uppsatsförfattarna återger hur en annan forskare i sin uppsats uppfattar situationen.

”Urban Ericsson visar i sin uppsats ”Från gruvort till kulturort” hur de metaforer som används när många Dannemorabor talar om gruvan har med liv och död att göra. Gruvan är en ”livsnerv” eller ett ”hjärta”, och har nu ett hjärta som har slutat slå, gruvan är ”död” och samhället Dannemora riskerar att dö. Flera av informanterna liknar gruvan vid en ”kyrkogård”. Men gruvdriften i Dannemora förlorade inte sin betydelse för att man slutade bryta malm. I stället betonas gruvans betydelse för samhället i människors minnen och tal om Dannemora. Man kan lite hårdtaget säga att gruvan träder fram och blir tydlig när den läggs ner.”

2005 bildades Dannemora Mineral, med förhoppningen att få igång gruvan på nytt. 2010 gjordes de första provleveranserna av malm. Målet var att bryta 3 miljoner ton malm om året. Men Dannemora Mineral blev bara ett mellanspel i gruvans historia. 2015 gick bolaget i konkurs och gruvan stängdes igen.

DEN GRÖNASTE GRUVAN

2022 satsar företaget Grangex (Grängesberg Exploration Holding AB) på att öppna Dannemora gruva, med visionen att Dannemora kommer att bli den grönaste gruvan inom järnmalsmbrytningen. ”Det är en omfattande transformering av Dannemora till att bli väldigt relevant i den gröna omställningen” säger vd Christer Lindqvist.¹

Gruvan kommer att ha helt elektrifierad drift och vätgasdrivna transporter. Det enda som inte går att få fossilfritt är sprängningen, men det kommer att gå

Nya gruvföretagets logotype

1. SVT lokala nyheter 2022-03-28

när man har löst tekniken att byta ut fossil olja mot förnybar. Det nya företaget menar också att man kommer att få fram en järnmalm av mycket högre kvalitet än den som tidigare brutits i gruvan. Ett järnmalmskoncentrat med 67,9 procent järnhalt och med låga halter av föroreningar kan framställas. Den här gången kommer man att rikta in sig på den europeiska marknaden. Men det krävs en investering på 1.2 miljarder för hela projektet.

Christer menar också att den nya gruvdriften kommer att vara diskretare och innebära mindre besvär för omgivningen. ”Det kommer inte att märkas så mycket när vi kommer igång igen på grund av de slutna system vi har i produktionen här.” Och det är en bra förutsättning med ”en befintlig gruva, en helt modern gruva som vi inte behöver göra så mycket med”.

Bolaget befinner sig nu i tillståndprocessen, och beräknar att kunna vara i drift 2025. ”Vi kan komma att se första malmtåget gå härifrån i början av 2025.”

Och planen ligger rätt i tiden. ”Det är nästan otäckt bra tajming”, säger Christer med syftning på klimatomställningen och kriget i Europa.

Stig Johansson är platschef med samordningsfunktion i det nya gruvföretaget. Han menar att det nya tänkesättet i Dannemora ”kan revolutionera gruvbranschen, som varit ganska traditionell”.

Stig har själv varit med om att både lägga ned och öppna Dannemora gruva. Han är egentligen från början snickare, och har erfarenhet av att arbeta med anläggning. När gruvan lagts ned 1992 fick Stig ansvar för fastighetsförvaltningen av gruvområdet som övertagits av kommunen. 1995 kom Eld i berget – en spektakulär uppsättning som uppfördes på gruvområdet under konstnärlig ledning av Tuomo Haapala – som avslutning på Musikveckan det året. Det fortsatte sedan med en rad stora konserter följande år, och genom sin position var Stig engagerad i de här evenemangen.

Men 2005 startade alltså Dannemora Mineral och tog in Stig som ”local guy”. Han arbetade med infrastrukturen, och var arbetsledare för det man i gruvbranschen betecknar som ”gruvmedia”, det vill säga gruvservice under jord eller ”gruvbygg”.

När Dannemora Mineral sedan gick i konkurs var Stig med och administrerade konkursförvaltningen, och har alltså varit med om att ”plocka upp och plocka ner”.

Därefter hade Stig ett kortare mellanspel som förtidspensionär och ”var hemma och var torpare tills Christer ringde”. Då startade arbetet med Dannemora gruva på nytt, med utgångsläget att ha ”knäckt koden att utvinna 68 % ren järnmalm”. Stig menar att Dannemora kommer att vara den första fossilfria gruvan, 100 % koldioxidneutral, och man kommer även att ”vara noga med att

de som använder malmen garanterar att det blir fossilfri tillverkning av stål”. Malmen är beräknad att räcka i tio år men ”så fort vi kommer ner under jord kommer vi provborra och räknar med att hitta malm för 10 år till”. Stig blev själv kvar i gruvans värld, och han har märkt att för många människor är det så att ”Dannemora berör”.

För generationer av personer har gruvan varit en självklar förutsättning för livet. Många av dem som arbetat i gruvan fram till nedläggningen 1992 har flyttat hit från Finland. Den finska arbetsstyrkan var stor särskilt

under jord. Av 154 personer var 15-20 % från Finland. En av dem, och den mest specielle, är Kalevi Ensio Junttila som i ungdomen kom från Finland till ett nytt land, och blev gruvarbetare i Dannemora i Uppland.

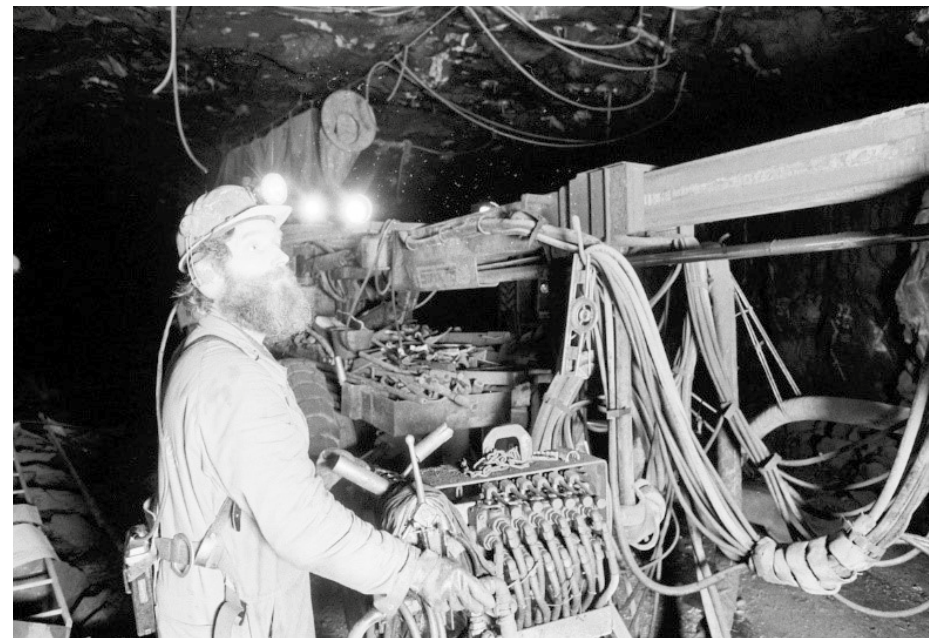
Men hans egentliga hemland är skogen och underjorden. Kalevi känner sig lika mycket hemma i gruvans gångar som på skogens stigar. Han behärskar både boren och geväret.

Kalevi växte upp i Ruukki fem mil söder om Uleåborg i Norra Österbotten (Pohjois-Pohjanmaa). Hans allra första arbete var vid sågen i hemtrakten där ”100 gubbar hanterade 1300 stockar om dagen”. Kalevis första arbete under jord var däremot vid ett kraftverksbygge i Ryssland 1965/66. ”Där arbetade 3 000 finska gubbar i fem år.” Kalevi själv var där en kortare tid och var med och avslutade bygget.

Kalevi var sedan barndomen vän med Matti Hietanen. De hade varit klasskamrater ända sedan de började skolan. Matti hade redan flyttat till Sverige och etablerat sig i Dannemora. Han kom hem på semester och sa till Kalevi: ”Kom du med – det finns hur mycket jobb som helst.” Kalevi stack från Finland på en söndag och kom med båten till Norrtälje på måndag och började arbeta på tisdag som långhålsborrare i Dannemora. ”Och det var jobb som man trivs med. Dannemora gruvor var bästa möjliga plats. Det var storfångsten.” Det här var 1968 och 1975 tog Kalevi och Signe Sarajärvi över den nedlagda Konsumbutikerna i Dannemora som är ombyggd till bostad. Där samtalar vi i ett rum fyllt av jakttroféer och med en bokhylla med böcker om naturen och den finska historien och mycket mer.

”Inget spök i gruvan” säger Kalevi.

Kalevi borrar.

Nedläggningen av Dannemora Gruvor AB 1992 innebar naturligtvis en traumatisk förändring. Inte bara för honom utan för hela samhället kring gruvan. Men för Kalevi innebar det också en förändring på det sättet att han nu ägnade sig åt att utforska andra dimensioner i sin värld. Han ingick i ett ALU-projekt tillsammans med andra före detta finska gruvarbetare, med fältarbete i mineralogi för SGU under ledning av Arne Sundberg. Jag fick tillfälle att få vara ute i fält med dem, och det kändes för mig som jag föreställer mig det är att vara med nordamerikanska indianer.

Kalevi startade sedan sin egen verksamhet inom mineralogi och anlade en verkstad i gruvlaven, där han har tillverkat smycken och andra objekt. Han har funnit ett eget mineral på en exkursion i Knutbytrakten, och fått det uppkallat efter sig som ”junttilit” – skimrar i grönt och är ”vacker så in i helvete”. Så på så sätt blev det ändå något nytt i gruvområdet!

Kalevi är en hövding. Han är det i sin naturliga hållning och den respekt han inger. Han är det även i egenskap av ordförande för den syndikalistiska fackliga organisationen Dannemora Lokala Samorganisation, Dannemora LS av SAC, som huvudsakligen organiserade de finska gruvarbetarna, och

därmed utmanade både det statliga gruvbolaget och det socialdemokratiska gruvfacket.

Gruvans värld

Kalevi har varit med om att en del människor undrar hur det är att arbeta under jord. Som barn hade han en mar-dröm där han såg sig själv ligga instängd i en kista. Men under jord i gruvan var han aldrig rädd. ”Det finns inget spök i gruvan”.

Tvärtom kände han sig alltid trygg och väl till mods i gruvan och gemenskapen med de andra gruvarbetarna. Och det är något som även andra finska gruvarbetare jag talat med genom åren tydligt uttryckt. Under jord i gruvan var det deras egen plats, där det alltid var jämnt tempererat klimat, och gemenskap och stolthet i arbetet, ett starkt kamratskap med både hög arbetsmoral och humor. En av dem uttryckte också tanken att de som inte passar för gruvarbetet har en annan upplevelse av livet under jord och blir inte kvar där. Men för dem som hör hemma i gruvan blir det deras värld.

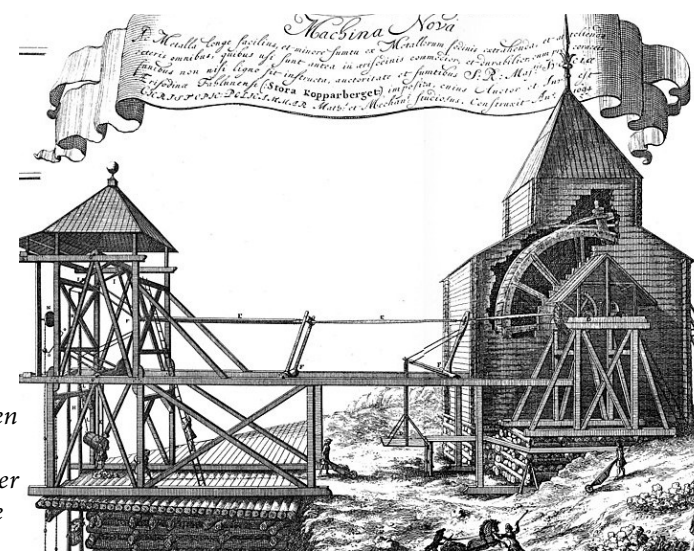
Flera gruvarbetare jag talade med efter nedläggningen 1992 uttryckte att de helst av allt ville tillbaka till gruvan. Om gruvan öppnade imorgon skulle de direkt gå ned dit igen. Nu är det antagligen för sent för de flesta av dem, men förhoppningsvis kan nu en ny generation få möjlighet att uppleva den värld som gruvan var för Kalevi och de andra gruvarbetarna.

Dannemora på kartan igen

Text: Stefan Skoglund

Christoffer Polhems
”Machina Nova”.
Vattenhjulet överför
den roterande rörelsen
till en horisontell
stånggång och därefter
till en vertikal rörelse
(bilden är beskuren).

I andra artiklar kan läsas om den gruvsdrift som avslutades 1992 och om planerna för att återuppta driften 2025. Nu med absolut senaste teknik och återigen med en enastående kvalitetsprodukt. Historien upprepar sig.

Det är inte bara det nya som sätter Dannemora på kartan igen. Dannemora historiska gruvor har på olika sätt lyfts fram i ljuset.

För ett par år sedan etablerades Vertical Adventures i södra fältet och de bedriver nu en populär verksamhet nere i gruvorna. Besökare erbjuds möjligheten att komma ner under jord. På ett säkert sätt får de uppleva den miljö som var arbetsplats för gruvarbetare från 1500-talet och framåt.

Nu tillkommer ett ambitiöst projekt för att lyfta attraktiviteten även ovan jord. Hembygdsföreningen sökte pengar från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) redan 2021. Efter ett avslag första året blev det bifall 2022. RAÄ beviljade 300 000 kr i bidrag, och till detta kan läggas nästan 100 000 kr som länsstyrelsen beviljade för röjning i och kring de gamla gruvorna i södra och mellanfältet.

Under vår och sommar 2022 har föreningens gruvgrupp under ledning av expertis från Klätterteknik AB tagit bort växtligheten kring samtliga gruvor från Silfbergsgruvorna i södra fältet till Storrymningen. Det är nu en helt annan visuell bild som förmedlas till besökare när man återigen kan se de stora

Bilderna på Kalevi är fotograferade av Tommy Arvidson och ingår i Upplandsmuseets dokumentation av Dannemora Gruvor AB inför gruvans nedläggning 31 mars 1992.

dagbrotten med sina branta väggar och spåren av den tillmakning¹ som var metoden för brytning fram till dess att krutet tog över.

Gruvmuseet i det gamla gruvstallet har fått utökad öppethållande. Konstnären Roine Jansson har prytt väggarna med konstverk som gestaltar arbetet i gruvan. Vägvisning och skyltar ska sättas upp för att informera och vägleda besökare.

En gammal paviljong, som från början var ett vändbrott² vid Dammsgruvan, flyttades på vägarbeten bort från platsen vid gruvan. Gruvgruppen har påbörjat en renovering av paviljongen och har sökt bygglov för att flytta tillbaka den till området nedanför klockstapeln.

Där kan den bli en plats för information om Dannemora gruvors historia och samtidigt en trevlig plats att fika på för besökarna.

En vandringsled ska etableras längs med kanalen från Karmdammen via Klardammen till Dannemora. Den binder då samman lederna runt Karmdammen och Harvikadammen. Lederna fortsätter sedan in mot Österbybruk där Kulturstigen och Kärlekstigen tar vid. Lederna binder ihop hela bygdens bidrag till den framgångsrika järnhanteringen när besökarna ges möjlighet att uppleva gruvan, de kraftalstrande dammarna och brukets smedjor och hyttor i Österby Bruk. Leden till och i Dannemora ska förses med skyltar som informerar om den historiska verksamheten.

För att åskådliggöra den historiska industrin kommer en interaktiv upplevelsemiljö att tillskapas i anslutning till mellanfältet. I det arbetet har föreningen glädjen att samarbeta med konstnären Leif Högström, som bl a skapat barnens bruk i Lövsta.

Det gamla vändbrottet vid södra fältet ska rustas upp. Vändbrottet är från tiden då stånggångar drivna av vattenkraft försåg gruvorna med den kraft som behövdes för att få upp malmen och att få bort vattnet från gruvorna. Gruvgruppen har en återkommande dialog med gruvbolaget, Östhammars kommun, Länsmuseum och Länsstyrelsen. Intresset är stort, liksom insikten om de behov som finns för att återskapa och upprätthålla de historiska gruvornas besöksvärde. Det bådar gott för framtiden.

1. Tillmakning. Tidig brytningsmetod i berg. Berget hettades upp med eld och övergöts därefter med vatten så att berget sprack.

2. Vändbrott fanns i stort antal vid gruvorna och längs den stånggång som överförde kraften från Karmdammens vattenhjul (Konsthjulet) till gruvorna. I vändbrotten kunde stånggången ändra riktning och delas upp i flera riktningar. Framme vid gruvkanten blev vändbrotten uppfördringsverk, där kraften överfördes från den horisontella stånggången till den vertikala uppfördringen.

Dialekt (och lite till) i Österbybruk och Dannemora med omnejd.

Text: Freddie Eriksson

Institutet för språk och folkminnen definierar dialekt som ”en variant av ett språk som talas i ett visst geografiskt område”. Vidare säger man på sin hemsida att det inte alltid är så självklart var gränserna mellan olika dialekter går och att språkbruket alltid varit föränderligt och varierande mellan olika generationer, grupper, individer och situationer.

Fredrik Lindström språkvetare (känd från TV) försökte för några år sedan hitta gränsen för det s.k. gnällbältet som bäst uttrycks av Örebroare i detta exempel:

”Vilket vackert väder”, utbrister någon.

”Ja, ida ja”, svarar örebroaren på ett gnälligt sätt.

Fredrik Lindström kom fram till att gränsen gick vid Kjula i Sörmland där man på ena sidan av vägen, men inte på den andra, talade gnälligt. Om det är riktigt sant kan man aldrig veta!

Det går att fördjupa sig hur mycket som helst i dialekter på hemsidan för Institutet för språk och folkminnen. Det finns lokala och regionala dialekter. Det kan gälla uttal (bakre eller främre R, böjning (sol eller sola, klippte eller klöpp) och ordförråd (få en spink, speta, flis eller sticka i fingret)

Man skiljer dialekt från standardspråk som är standardiserat och normerat i både tal och skrift medan alltså dialekterna har utvecklat sin särart i geografiska områden, i olika socioekonomiska grupper och ibland i yrkesgrupper, t.ex. sotarnas eget språk; ”knoparmojet”. Södersnacket (ursprungligen från Södermalm i Stockholm) är ett exempel medan en modernare företeelse är ”Rinkebysvenska” som påverkat svenskan genom inlånade ord från stora invandrargrupper.

© Günter-Cassel-Stiftung, Germany,
Artist Otto Quante 1931.

Som alla vet innehåller standardspråket en mängd låneord från engelska, tyska, franska och andra språkgrupper. Låneorden kan ha förvanskats från ursprunget t.ex. i uttrycket: ”Ont krut förgås inte så lätt”. Talesättet är tyskt och lyder i original: ”Unkraut vergeths nicht leicht” som betyder ”Ogräs förgås inte så lätt”. Italienska ”paesano” har blivit ”pajsare” på svenska och används lite nedsättande om en man eller pojke. Från romska (Romani chib) har vi en hel del inlånade ord exempelvis som ”tjej, jycke och doja”.

En liten kuriositet i sammanhanget är att det engelska språket har (åtminstone ett) låneord från svenskan. Man har t.ex. införlivat ordet ”ombudsman” som det inte fanns något ord för tidigare i engelskan.

Så här skulle det kunna låta:

”Med den urskinta vaxduken framför mig och några spraggar i en vas satt jag mol stillmo och var utvänt på pissiklutarna som lovat komma. Jag hade stigit upp ur lopplådan alldeles för tidigt och paltat på mig i hast. Egentligen är dom ju oknutt men jag skulle få betalt för vödden jag levererat. Det hade varit hitternö och ditternö med när och hur de skulle betala. Jag satt där och kände mig kall om hasorna och funderade på att jellä. Jag hade visserligen lite gammal förna att tända med i spisen. Jag kunde inte mol jellä för senare skulle jag koka peronen som redan var lite anfrätta.

Di är så märsk vådliga, pissiklutarna, tänkte jag, och ingenting går ju upp mot oss sjuror. Vill dom häggla så får dom hålla korppluggarna öppna.

Det var Elis och hans måg som skulle komma. Mågen är en riktig tvärvigg och en flane och har en utliten skalle som det knappt går att sätta en hatt på.”

Källor: Torsten Randberg, Åke och Gun Lyd, Ann-Marie Eriksson

Fortsatt läsning: På Hembygdsgårdens hemsida finns en ganska diger lista på dialektala ord och uttryck. Titta på www.hembygd.se/dannemora

Min mormor och morfar Maria ”Mia” Axelina och Hjalmar Emanuel Högman i Skyttbacken – Inga-Britt Hillgrens minnen

Text: Anna-Greta Bertilsson

Inga-Britt berättar om sina barn-
domsminnen från morfar och
mormor:

” Min morfar Hjalmar Emanuel Högman och min mormor Maria ”Mia” Axelina Högman bodde i Skyttbacken. Morfar var född i Östuna den 14 nov 1887, han dog den 8 jan 1977. Mormor var född i Rasbo den 14 juli 1894, hon dog den 6 aug 1992. Båda uppnådde en hög ålder, morfar skulle fylla 90 det året han dog och mormor blev 98 år.

Inga-Britt, mormor Mia och morfar Hjalmar.

Morfars föräldrar var statare, vilket morfar också blev. 1911 träffades mormor och morfar och 1912 kom första barnet, Valborg. Då hade de statararbete på Frötuna under en greve Bernadotte, sedan blev det arbete i Lagga. 1913 föddes barn nr 2, Svea Viola Axelina, hon blev min mamma. Hon gifte sig med Kjell Hillgren från Morkarla. Jag var det första av fyra barn, alltså var jag mormors och morfars första barnbarn, jag blev även farmor och farfars första barnbarn.

Mormor och morfar flyttade sedan till Morkarla där deras tredje barn kom till världen. Morfar var statare där också, men där skadade han sig i ett knä, han högg ved i skogen, yxan slant och träffade honom väldigt illa i vänster knä. Det var vinter och kallt, han släpade sig fram till en väg, en granne kom och hjälpte honom, då hade han förlorat mycket blod. När han sedermera kom till Akademiska var han så illa där, att man inte trodde att han skulle överleva så de gjorde inget annat än förband knäet, men mot alla odds så kom han att tillfriskna, jag vet inte hur lång tid det tog.

Mormor hade naturligtvis varit mycket orolig, en orolig natt fick hon se att det blev ljusi i rummet och Jesus stod där vid henne. Hon fick senare veta att

den natten hade varit den mest kritiska. Morfar bättrade sedan på sig men då var det försent att operera knäet, det hade blivit liggande krokigt under vistelsen på Akademiska.

När han kom hem från Akademiska Sjukhuset kunde han inte fortsätta som statare. Han började istället med skomakeri och höll på med detta till sin pension. Under denna tid flyttade de till Skyttbacken där de fem övriga barnen föddes.

Morfar var snäll och humoristisk, han kunde berätta historier och om gamla tider. När vi satt i skomakeriet hos morfar kunde han sjunga, en sång som jag kommer ihåg var ”Jag var inte hemma när som pojken gjordes, jag var i Vaksala och söla skor (upprepades). Men när som jag kom hem satt han på borde’ och hade ögon som far och mor (upprepas)”. Denna sång fick jag höra långt senare (efter ca 35-40 år), när jag kom in i Ungdomsringen i Uppsala och skulle lära mig polska, då sjöng de denna låt. Då kom jag att tänka på morfar som sjöng den när jag var barn.

Mormor var också snäll men mera bestämd och ville ha ordning. Det var inte lätt för en familj på 11 personer att få rum i ett litet rum och kök, 8 barn med föräldrar och mormors mor bodde där också.

Gammelmormor hade inte haft det lätt i sitt äktenskap, hennes man, gammelmorfar, söp ganska häftigt och var inte snäll mot sin familj. Mormor och morfar tog hand om henne, jag kommer inte ihåg hur gammal hon var då hon kom till dem, tror i ca 55 års åldern. Hon dog vid 90 års ålder, hon satt alltid i gungstolen och var duktig på att sticka strumpor.

Mormor fick på så vis hjälp med barnpassning och arbetshjälp. Hon hade ingen hjälp från kommun eller nån myndighet. Mot slutet av sin levnad hade hon lite i pension, det hette något annat den där lilla summan.

Gammelmormor snusade i näsan, han la snuset på ovansidan av tummen, vid roten, och drog upp i näsan. Mormor tyckte inte om att hon snusade, hon hade lite som skulle räcka några veckor. Morfar kunde gå och fråga gammelmormor om hon hade något snus, hade hon inget kunde han sticka åt henne litet när han varit och handlat.

Inga-Britts gammelmormor.

När jag var liten uppfattade jag gammelmormor som barsk, men ändrade uppfattning när jag blev större. Hon hade en tand i överkäken och en i underkäken, vilket vi barn tyckte såg egendomligt ut, hon kunde ju inte äta hårt bröd, utan fick veteknäcke som var lätt att tugga och som blöttes upp fort. Hon var väldigt liten och tunn, mormor sydde hennes klänningar som ofta gick i dova toner i randigt, och en schalet på huvudet. Jag såg henne aldrig utan denna schalet i samma tyg som klänningen, utanpå klänningen hade hon ett förkläde, som alla hade på den tiden. Jag tror inte jag sett någon person som var så rynkig i ansiktet som hon var (detta har gått i släkten från henne till mamma och mig själv). Varför jag tyckte att hon var barsk var nog för att hon kunde svära till ibland.

För att återgå till mormor igen, hon var mycket duktig på att handarbete, sy var hon lika bra på som vilken sömmerska som helst. Hon virkade lakansspetsar i mängder, det skulle vara spets på överlakanen, vävde mattor gjorde hon i olika mönster. Hennes noggrannhet kände alla till, vad än hon gjorde. Ett minutiöst städad hem, fönstren skulle putsas genast det hade regnat, det byttes väl inte gardiner varje gång, det var ju tre fönster i köket, och även om de inte var så stora så var det ju sex gardinlängder i alla fall. Hon hade även hemvävda gardiner.

När man kom in i köket fanns skafferiet genast till vänster, sedan en kökssoffa och en rätt hög byrå med fem stycken stora lådor och en mindre låda högst upp. Flera av lådorna var fulla med hemvävda handdukar och broderade dukar, både vikta och rullade på hemgjorda rullar, de låg prydligt och snyggt i lådorna. I hörnet av köket fanns trampsymmaskinen som var väl använd, när den var ihopfälld låg tidningar på den. Hon prenumererade på Allers Veckotidning, sedan bytte de tidningar med ett par som bodde i huset. Det huset är nu café, och paret som bodde där hette Emanuel och Jenny Ekstrand.

På gavelnsidan av köket stod en byrå eller en chifffonjé med ytterligare lådor och en spegel ovanför, vidare stod en stol (om jag minns rätt), under fönstret ett mindre lågt bord fullt med blommor. Sedan en säng som man kunde skjuta ihop när man inte använde den och alla sängkläder som användes på natten lades i den, den blev ganska hög, sedan täcktes den med ett överkast, vitt skulle det vara med en bredare virkad spets vid sidorna. Från hörnet och mot diskbänken stod gammelmormors säng. På diskbänken stod vattenhinken och sedan en rejäl spis med kåpa, mitt på golvet ett stort fyrkantigt bord, där man åt och drack kaffe, gårdsfolk och besökare. Hemvävda mattor på golvet runt bordet.

När korkmattorna kom lades de in framför allt i kök, men hos mormor lades det endast under köksbordet där man satt och åt. Det var ju lättare att hålla rent då, mormor hade inte dammsugare, alla hade inte det.

Det var mysigt att vara hos mormor när jag var liten, men det var också en del krav på barn. Man skulle vara ute när vädret var bra och man skulle lyda. Mormor hade en gris och höns, det tyckte jag var intressant, man fick inte gå var man ville, men när man lärt sig så gick det bra. En gång när jag och min syster Gurli var hos mormor, var Gurli borta och vi fick gå ut och leta, det fanns ju en del gömställen, men hur vi än ropade och skrek så fick vi inget svar. Själv undrade jag hur hon kunde försvinna så fort. Det fanns en järnvägsstation i närheten, morfar tog cykeln och cyklade iväg för att leta, det var ju oroande och långt om länge så kommer hon fram. Hon hade gömt sig på vinden i vedboden! Fastän vi hade varit där och ropat så kunde hon inte förklara varför hon inte gav sig tillkänna. Hon tyckte förstås att det var spännande men då var inte mormor och morfar glada, de var ju naturligtvis oroliga.

Vi hade en moster som bodde hemma, hon var bara 12 år då jag föddes 1934, henne har jag haft trevligt med. Jag tyckte mycket om klippdockor och i Allers Veckotidning fanns det sådana, min moster Wanda klippte ut dem som jag och min syster fick. När jag kom i skolåldern älskade jag klippdockornas garderob, på så vis fick jag ett modeintresse som senare utvecklades med sömnad till mig själv. När Wanda konfirmerades blev hon fotograferad med blommor i famnen, då hade jag propsat på att bli fotad med blommor i hand. Det kortet har jag kvar, kunde vara ungefär 3-4 år, jag hade en mörkröd klänning med små blommor på.

Flickan på bilderna är Inga-Britt, hos mormor och morfar.

Något år senare blev jag fotograferad i ett äppelträd, mormor sände in det till en tidning och hade skrivit ”Mormors äppelplockerska” under kortet, det kortet har jag också kvar.

Mormor hade lite otur några gånger när jag och min syster var där. En gång blev min syster sjuk, det var blindtarmen, så då var det bara att ta sig till sjukhuset. En annan gång var det jag som fick scharlakansfeber, jag kunde nog vara i 6 års åldern, jag tror vi åkte bil till Kungsgårdets Sjukhus. Det var inte

Inga-Britt och lillasyster Gurli hos mormor och morfar.

roligt för mig när mormor skulle åka hem, jag ville åka med, jag grät och höll i kläderna på mormor så sköterskorna måste vara 2-3 stycken för att klä av mig. Jag kommer så väl ihåg detta, 6 veckor blev jag kvar, då hade systrarna och jag blivit vänner. Jag fick vara med när systrarna redde ut och tvättade gasbindor, sedan vevade de upp dem på en i bordet fastsatt vevapparat som vevades för hand (då fanns det tid till sånt, idag skulle det inte gå förstås).

Min mamma har berättat att mormor och morfar kunde spela munspel och sjunga. Ibland satt de runt köksbordet och spelade och sjöng, de spelade även på utedansbanor i sin ungdom. Utan högtalare och mickar, det var kanske också vid vägskäl och logar, där ungdomar möttes. Mormor och morfar var också duktiga dansare innan morfar gjorde sig illa i knäet. Detta ärvde alla mina morbröder och mostrar, när de var hemma och vi var där var det roligt, för de skojade mycket med oss barn. De var också mycket sportintresserade, ringar och trapetser var uppmonterade så när vi blev lite större försökte vi hänga och klänga så mycket vi kunde.

Morfar var mycket mån om trädgården, det fanns äppelträd, päronträd och stora grönsaksland – där bagarstugan nu står, samt vinbär och krusbär hade morfar planterat. När mormor och morfar hade flyttat till ett äldreboende, kunde morfar inte låta bli att promenera till Skyttbacken och se om allt han hade planterat och sått. Han blev heligt arg då han såg att folk plockat av hans vinbär och krusbär.

När familjen kom till Skyttbacken skulle de naturligtvis ha ett potatisland det fanns ju hos alla. Bakom huset fanns ett stort potatisland där grannarna i Skyttbacken satte sin potatis men där fick inte familjen Högman sätta nån potatis, tyckte grannarna. Morfar ordnade då ett litet land nere vid vinbärsbuskarna, men det var så litet så det räckte inte till för familjen. Tillslut fick Högmans en rad på stora landet, som så småningom blev lite mer. Högmans var ju en stor familj och när potatisen blev vuxen kollade morfar om potatisen under blasten var så stor att det gick att använda, han tog försiktigt de största och lät resten av plantan stå kvar, så de små potatisarna kunde växa till sig, han kallade det att ”tulla potatis”.

Min mamma berättade att ibland om kvällarna då de hade främmande så spelade de ofta korrang (couronne, red. anm.), ett spel där man hade ett fyrkantigt bräde lika stort som bordet var brett med en sarg runt om. I varje hörn var det en öppning som var ca 1 dm i diameter, från den öppningen hängde ett rött nät som var hopknutet i botten och en röd tofs under, så fanns det ett antal träringar som man hade en köliknande käpp, med vilken man skulle få ner träringarna i dessa hörnens nätkassar. Jag har sett spelet men kommer inte ihåg vad det gick ut på eftersom jag var liten då. Det spelades kort också ”Priffe” och ”Rödskägg” bland annat.

Ibland kom det gårdsfarihandlare på cykel med en resväska på pakethållaren. I den fanns allehanda grejer, tyger, underkläder, nålar, tråd, knappar, spetsar m.m. Då kunde det bli höga diskussioner och så småningom gick det att få pruta, en del handlare blev arga och plockade ihop och gick. Det gick en del hantverkare också, som skärslipare – som slipar knivar, saxar, yxor och sånt som behövde slipas. De stod oftast hos mormor och morfar på vägen till ladugården, utanför gårdsstaketet och gick runt till grannarna i Skyttbacken och frågade om det fanns något att slipa. Då bodde det mycket folk där så skärsliparna måste övernatta vilket de fick göra i tvättstugan.

Dessa hantverkare var ganska slängda i truten, vi tyckte att de var smutsiga, så vi barn var nog lite rädda för dem. En gång stod jag och tittade på vad de gjorde, då frågade den hantverkaren vad jag hette ”Inga-Britt” sa jag, då sa han ”Jasså du heter Pila Brita”, det tyckte jag inte om. Senare då jag blev vuxen har jag läst om en kvinna som de kallade Pila Brita, hon var en vidlyftig dam som var i farten på trettioalet.

När det blev storhelg som Jul, Påsk och Pingst var vi aldrig hos mormor och morfar, antagligen för att vår pappa och mormor och morfar inte kom så bra överens, så jag har inga minnen från sådana helger. Midsommar däremot var vi där. Då gick vi ner till majstången och dansade, det var tre farbröder som spelade nyckelharpa.

Det fortsatte jag med sedan när jag hade familj, men då åkte vi till mina svärföräldrar i Film. När jag var barn så gick min syster och jag tillbaka till festplatsen på midsommardagens morgon på för att leta pengar som folk tappat, särskilt i backarna där fyllisarna, som vi sa, hade legat, då kunde man hitta nån tioöring eller femöring, men för det mesta hade Österbybarna hunnit före.”

Inga-Britt 1937.

Gravsten i ek funnen i ”Prästgårdsbondens lada” i Film

Text: Agneta Rosén

Flyttades till Hembygdsföreningens röda lada och därifrån till DHF:s museum. Namnet har inte förrän helt nyligen kunnat kopplas till bygden.

Madame ELISABETH Maria Bäckström, f Hagström född 1745-09-26 i Söderfors. Död 1828-04-22 i Film, blev 82 år.

Gift med GEORG Bäckström, skrivare, född 1748 i Söderfors, död 1814-02-03 i Söderfors, blev högst 66 år. Elisabeth får 4 barn, sonen Magnus föds 1785-11-21.

Många ”fina” vittnen vid barnens födelse, som brukspatron Claes Grill, Johan Abraham Grill och fru Anna Johanna Grill.

Utflyttad 1820 till Dannemora som änka, bor hos sin son Magnus B.

Elisabeth och Georgs son: MAGNUS Ulric Bäckström, bruks- och grufläkare vid Dannemora gruvor, född 1785-11-21 i Söderfors. Död 1848-01-18 i Film, blev 62 år. Bor bl a i Stynsbo.

Gift med Johanna Carolina Klingberg, född 1788-08-25 i Knivsta, död 1876-01-21, blev 87 år.

Dotter Augusta Teresia Bäckström född 1816-12-11 i Film, död 1871-01-31 i Kullbol, Film, blev 54 år.

Gift med Carl Beronius, bergmästare, geschvorner vid Dannemora gruvor, född 1811-02-27 i Film, död 1877-09-15 i Uppsala, blev 66 år. Riddare av Kungliga Vasaorden, bror till Otto Beronius, en av de tre i Gluntarna.

Elisabeth Bäckströms föräldrar: Madame EDLA DOROTHEA Forsberg, född 1714 i Söderfors och död 1791-07-22 i Söderfors, blev högst 77 år.

Gift med OLOF Hagström, bruksbetjänt och kassör, född 1705 i Söderfors, död 1780-03-13 i Tierp, lungshot, begravd i Söderfors 1780-03-13. Högst 75 år.

”Gravsten” snidad i ek.

Bilder från bruket

Bilder: Åk 3 Österbyskolan

Eleverna i årskurs 3 i Österbyskolan har genom studier i närområdet fått inspiration till följande teckningar. Av de bilder som kommit in har Nya Dannemo-rabygdens redaktionskommitté valt ut tre stycken som publiceras här. Det som inspirerade de flesta var Klockstapeln! Vi tackar årskurs tre och deras lärare för bidragen!

Bild 1: Smeden och klockstapeln. "Jag har ritat en smed och klockstapeln. När jag går till skolan och hem från skolan går jag förbi. Det är fint där."
Julia Baudou

Bild 6: Biblioteket. "Jag har ritat biblioteket. Där kan man låna böcker. Man blir smart av att läsa böcker."
Odin Kemppainen

Bild 13: Smedjan. "Smedjan är ett väldigt viktigt ställe."
Thuva Järn

Haglösa storskola

Text: Hans Gustavsson

Skolan som var byggd 1868 var avsedd för elever från klasserna 3-6.

Haglösa storskolas upptagningsområde var västra Film och Söderskogen. Generationer av barn hade fått sin undervisning där tills skolan lades ner 1955. Skolan låg på en plats som var vackert belägen på en höjd med jordbrukslandskap och hagmark i grannskapet.

Jag hade nöjet att gå i den skolan efter att ha gått de första 2 åren i Bro småskola, dit vi blev skjutsade i Martin Bromarks droska från Bryttbyn. Dit hade jag bara 2 km cykelväg. Värre var det för några av mina skolkamrater, Arne Stark som då bodde i Södervika 5 km och Kjell Erik Karlsson som bodde i Forsvik och hade 4 km till skolskjutsen. Det var tufft för små 7-åringar att dagligen ta sig till skolan, ibland i dåligt väder med blåst och snö.

1951 började jag och min klass i trean i Haglösa skola med en lärare som hette Birger Svensson. Han var en duktig men hård lärare av den gamla stammen, innan äga var förbjuden. Jag minns själv att han kom och nöp mig i örat och skylldes mej för något jag inte gjort. Det glömde jag aldrig, jag som då var liten, blyg och försynt. Birger Svensson hade efterträtt en lärare som var legendarisk i Films skolväsen, Paul Norberg och om honom kommer jag att berätta mer längre fram.

1952 hände något väldigt positivt i vår skola. Vi fick en ny lärare som fick sitt första jobb med oss. Han hette Sigge Danielsson och kunde vara både kompis och lärare, så han fick oss att trivas och utvecklas. Han kunde vara med och sparka boll på rasterna och såg till att det var bra stämning och alla blev sedda.

När skolan lagts ner så stod den tom i några år innan den såldes som lokal för en konstnär som gjorde konstverk bl.a. i stora metallformationer.

Sedan den verksamheten avslutats så har fastigheten alltmer förfallit och är idag en ledsam syn för oss i bygden.

Paul Norberg, en legendarisk lärare i Haglösa skola

Norberg kom till Film 1926 och jobbade som lärare till 1949. Han bodde på skolan med sin fru och 3 barn i den lilla lärarbostaden.

Han hade ett stort engagemang för bygden och var bl.a. en av initiativtagarna till bildandet av Films SK 1933.

1942 fick han i uppdrag av skolstyrelsen att utarbeta en minnesskrift om skolväsendet i Films socken med anledning av skolans 100-årsjubileum. Ur

*Skolfoto. De sista eleverna som gick i Haglösa skola.
Från vänster: Ola Karlsson, Arne Stark, Bror Forsling, Kjell-Erik Karlsson, läraren Sigge Danielsson, Ove Wahlström, Leif Hellgren, Leif Stark.
Nedre raden: Karl Göran Bromark, Åke Wennbom, Anna-Britt Buss, Sylvia Karlsson, Birgitta Johansson, Berit Färde, Birgitta Öberg, Lennart Andersson, Erik Karlsson.
Framför: Kurt Matsson, Hans Gustavsson, Jan Vennbom.*

denna minnesskrift kan man bland annat ta del av den stora förändringen när det gäller antal barn som skett. 1874 togs beslut om att lägga ner småskolorna i Norrtorpen och Söderskogen för att bygga en ny småskola vid Bryttbyn på Gruvans mark. 1887 var barnantalet så stort att 27 stycken nybörjare gjorde att beslut togs om att gå skilda dagar.

I skriften kan man också se att kyrkan haft en stor inverkan på att få till skolundervisningen och att det många gånger var samma folk i kyrkoråd och skolstyrelse, med kyrkoherden som ordförande.

1949 hade barnantalet minskat så att skolstyrelsen beslöt att lägga ner småskolan i Bryttbyn. Eleverna fick skjutas till Bro, där även barnen från Film gick.

(Om den övriga verksamheten i Västra Film tänker jag berätta en annan gång.)

Mannen med motorsågen – konstvärldens Braveheart

*Text: Christer Wahlström &
Gun-Britt Gunnarsson*

I slutet av september gjorde vi ett besök hos konstnären Hans Gustafsson, som är bosatt i Långalma på Söderön. När vi kom dit blev vi hjärtligt emottagna av Hans som visade oss några pågående projekt. En fiskgjuse som snart ska hamna på en stig i Gimo. Och en jättebläckfisk som väntar på att bli framsågad ur en kraftig ek som växt i Stockholm. Han sågar alltid utomhus eftersom ljuset är som bäst där.

Hans berättade att han redan som ung i 10-12 års åldern täljde en del med kniv. Han minns att han i 4-årsåldern såg en utsågad tjädertupp på en resa i Dalarna. Det minnet fastnade och när han var cirka 20 år gjorde han en del prov med motorsåg. Men han hade även andra intressen, t.ex. båtar och motorsport, så det konstnärliga fick vänta några år. I 30 års-åldern gjorde han come back i konstnärsvärlden och då hade han arbetat som skogshuggare i flera år så han hade bra motorsågsvana. Han märkte ganska snart att han hade talang att skulptera med sågen.

Ett av Hans stora intressen är att studera fåglar, speciellt havsörnar och fiskgjusar, så många av hans motiv är fåglar. Men även andra djur som älgar, lodjur, katter med flera. Att fånga eller låsa en rörelse är det som utmanar honom och som han tycker är allra roligast. Han har ägnat en hel del tid åt att studera naturen och speciellt djurens rörelser. När han sågar finns allt i huvudet. Samma sak gäller motorcyklar och racerbåtar. Ibland är det bra att överdriva en rörelse lite, då blir den tydlig.

Människor har han också gjort, bland annat en skulptur av ABBA med alla fyra medlemmarna och deras instrument, sågat i ett stycke av en stor ekstubbe. Den står ute och väntar.

Hans pekar uppåt och vi ser en havsörn som tar en sväng över Kråknäs, släktgården som farfar brukade och där Hans nu lever med sin familj. ”De kommer varje dag”, säger Hans och berättar om de imponerande fåglarna som behöver riktigt stora tallar för sina bon. Han har tidigare varit aktiv med att

skydda boplatser tillsammans med Alf Sevastik.

På gården ligger den första havsörnen han sågade ut för c:a 30 år sedan ur en alm. Den åldras men ruttar inte.

Vi gick vidare till museet i ladan där Hans har sparat många fina skulpturer för att visa besökare och även ha på utställningar som han är med på.

Han visade oss hur oerhört viktig belysningen är för att skulpturerna ska komma till sin rätt och få liv. Att göra ögon vållade problem ända tills Hans fick tipset av en konstnärsvän att bara göra en fördjupning och sen låta ljus och skuggor skapa ögat.

Förutom motorsågsskulptör är Hans också en skicklig tecknare, målare och fotograf. På utställningar brukar han kombinera sina skulpturer med måleri. Hans Gustafssons teknik går ut på att med en helt vanlig motorsåg, helst av märket Husqvarna, forma skulpturerna genom att ta bort trä, aldrig lägga till eller skarva ihop. Han använder inga andra verktyg eller tillbehör. ”Då blir det ju inte äkta motorsågskonst!” Hans tycker om den råa grova ytan som ger skulpturerna liv. Ibland deltar han i tävlingar i ’speed-carving’ och i uppvisningar inför publik. Lodjuret gjordes på en uppvisning i Strängnäs 2016, som avslutning på en utställning med Nordic Wildlife Art, där Hans är medlem. Det sågades ut ur en limträbalk, vilket är svårare då man går över i en ny bräda i balken så ändrar den karaktär. Det tog ca 10 timmar att göra.

”Sågar man mycket blir man inte trött”, säger Hans. Han beräknar att han sågat minst 10 000 timmar. Och fler lär det bli. Han har fullt upp vid sidan av sitt heltidsjobb på Sandvik. Beställningar kommer från kommuner, bostads-

bolag, företag och privatpersoner, från Sixarby till Abu Dhabi.

”Jag får mycket beställningar men jag brukar få ganska fria tyglar vad gäller utformning, så det känns inte hämmande i skapandet. Det fria skapandet är naturligtvis det man brinner för som konstnär.”

Hur kom då Hans att arbeta i Österbybruk?

Han hade gjort en del utsmyckningar och började bli känd i kommunen. 2012 skulle det fällas ett stort träd vid Smi'strömmen. Curt Johansson föreslog då för Liljeforsstiftelsen att spara en drygt två meter hög stubbe av den döda almen, som Hans kunde göra en smed av. Detta blev bestämt, en ställning byggdes och han körde igång. Oturligt nog så regnade det mycket i början av juni det året. Hans minns hur folk satt i sina bilar och tittade de två dagar han sågade i 4 graders värme och regnkläder. Men smeden blev jättefin och pryder sin plats vid Vallonsmedjan. Självp kallar Hans honom ”Regnmannen”.

Året därpå var det dags för en ny skulptur vid ingången till den nyutbyggda skolan. Det var kommunen genom Peter Källman som var beställare. Den gjordes av en ek som stått på platsen. Det var viktigt för Hans att få såga skulpturen på plats. Stocken flyttades upp på ett fundament och vilar på ett antal hockey puckar. Den sitter fästad med ett järn i mitten. När Hans var där och sågade hade han många nyfikna åskådare, både elever, lärare och andra. ”Kul att barnen var intresserade av arbetet”, säger Hans. Skulpturen vid skolan är fylld av symboler för Österbybruk. Till och med en fotboll, som påminner om den gamla idrottsplatsen Bertilet, som låg där skolan byggdes 1959. Den översta delen, som symboliserar lärdom, sågades med hjälp av en sky-lift. Hans åker ibland ut och oljar in sina skulpturer. Den här kan säkert stå 150-200 år, tror han. Skulpturen förändras beroende på solljuset. På morgonen framträder Liljefors, medan Hasse Gille syns bäst i eftermiddagsljus.

Nästa skulptur tillkom 2015 och står vid Sägdammen nära bussterminalen och föreställer Svarta och Vita damen. Det gick till så att det fälldes ett stort lärkträd vid dammen och då föreslog Anders Karlsson och grabbarna som sköter parker och håller fint i Österby att Hans skulle göra en skulptur av stocken. De hade fått en summa att förvalta själva och så blev det. Hans tog reda på berättelser om damerna innan han satte igång. De två figurerna är utsågade i ett stycke och sitter ihop i ryggen. Ibland behöver den svarta damen få lite slipersolja av sin skapare, medan hennes motpart får vit betslasyr. Lilla spöket Laban får också hänga med, lite barnvänligare än de vuxna damerna!

Det sägs att skulpturen har roterat ett varv sedan den monterades och sedan roterat tillbaka till sin ursprungliga riktning.

Det senaste av Hans Gustafssons verk står vid Östhammarshems lokaler vid Harviksvägen, Käbboda och kom 2021. Det är ett av tre beställda verk med hustema i kommunen. Det är sågat i ek och är en 'husett', dvs en bukett med hus hopsnörda med en rosett runt midjan.

Hans har tidigare arbetat vid fjärrvärmeverket i Österby och känner vår trakt ganska väl.

Vi hoppas att han kommer med flera alster, förslagsvis en gruvgubbe vid klockstapeln i Danne-mora. Eller kanske en gruvhäst i Gruvstallet eller nära Triewalds hus.

Fotografer: Första bilden av Hans Gustafsson i kilt: Lars-Åke Lager. Övriga bilder: Gun-Britt Gunnarsson

Referenser:
BillerudKorsnäs: Konsten att skapa med en motorsåg
UNT 24 juli 2012
Magasin Skärgård 2013
ekuriren 4 nov 2016
Nordic Wildlife Art

Ingemar Nordin – ”kulturpersonlighet med många strängar på sin lyra”

Ett porträtt • del 2

Text och bild: Marianne Sparrman.

Första delen av ”Ett porträtt” presenterades i Nya Dannemorabygden 2021. Där berättades om Ingemars barndom och uppväxt, hans skolgång och studier till folkskollärare och skolkantor och hur han kom till Film som lärare och kantor i kyrkan. Hela tiden fanns musiken och musicerandet närvarande, ofta tillsammans med andra.

Ingemars grundinställning har från tidiga år varit att det är tillåtet att misslyckas bara man försöker. Detta kombinerat med hans nyfikenhet, hans önskan att utveckla sig själv och att dela med sig har i mycket präglat hela hans liv och fortsätter göra så än i dag.

Ingemar Nordin i 50-års-åldern (okänd fotograf).

Här fortsätter berättelsen – Ingemar vidareutbildar sig och får nya uppdrag inom skolans värld.

Efter några år som folkskollärare i Films B-skola och fortbildning arbetade Ingemar som yrkesvalslärare och ämneslärare på högstadiet i Österbybruk med olika uppgifter. Han hade bl.a. ansvar för en observationsklinik under ett år. Läsåret 1973-74 vikarierade Ingemar som grundskolerektor för dåvarande Dannemora kommun. Under detta läsår bildades den nya storkommunen Östhammar av Dannemora, Olands och Östhammars gamla kommuner, något som påverkade arbetet under hela läsåret men också var en lärarik tid. Ingemar valde att inte fortsätta på vikariatet som rektor utan återgick till sin tjänst på högstadiet som ämneslärare. Samtidigt avslutade han efter ett studieuppehåll på nästan 10 år sina teologistudier på Hermods brevskola med sluttentamen av den teologiska grundkursen. Examinatören uppmanade honom att bli teolog.

Från nedläggningshotad gymnasieskola till Gimo Bruksgymnasium

Ingemar hade tidigt lovat sig själv att aldrig bli skolledare eftersom det skulle minska hans möjligheter att utöva musik på en avancerad nivå. Ändå sökte han

Ingemar Nordin spelar på sin Petrof-flygel. Foto Marianne Sparrman.

på uppmaning tjänsten som rektor för Östhammars gymnasieskola inför höstterminen 1975. Vad drev Ingemar till detta? Att bli rektor på en liten nedläggningshotad gymnasieskola? Varför anta denna utmaning? Ingemar såg behovet av en gymnasieutbildning med såväl teoretiska som praktiska linjer också i Östhammars kommun. Han ansåg detta vara viktigt för bygden och såg sina möjligheter att påverka utvecklingen och besluten inför framtiden.

Samtidigt med arbetet som rektor på den nedläggningshotade skolan påbörjade Ingemar ett utredningsarbete kring skolfrågan. Först mot slutet av 70-talet kom ett formellt uppdrag från skolstyrelsen. Var skulle en gemensam gymnasieskola ligga? Hur skulle den se ut? Skulle den vara en skola bara för den gamla Östhammars kommun eller för hela storkommunen?

Ett utredningsförslag med elva olika alternativ presenterades. Den mest kompletta skolan var organiserad efter en försöksmodell som kallades ”särskild samordnad gymnasieskola” där vuxenutbildning skulle kunna förekomma inom ungdomsskolans ram. Den yttre och inre miljön var viktig för lärares och elevers fysiska och psykiska välbefinnande. I förslagen försökte man bygga in trivsel och positiva signaler med omsorg om den långvariga trivseln på skolan. Konst i skolan, utsmyckningar, samtals- och meditationsrum, småskalighet med låga byggnader längs bruksgatorna inne i själva skolbyggnaden.

Efter 30 år i skolans värld återvänder Ingemar till kyrkomusiken.

Vid slutet av vårterminen 1988, efter tre terminers inflyttning i nya bruksgymnasiet, var Ingemars utbrändhet ett faktum. Han blev först helt sjukskriven under ett år och därefter halvt sjukskriven ett år. En djup utbrändhet där lång

rehabilitering väntade. Efter 30 år i skolans värld valde Ingemar att säga upp sig från tjänsten som skolledare och återgå till kyrkomusikerarbetet.

Hur kommer man tillbaka efter en så allvarlig utbrändhet?

Ingemar beskriver det så här:

”Jag hade flera ben att stå på och en historia som inte tydde på att jag var den sopa jag tidvis kände mig som. Jag hade min familj i behåll och mycket att tacka hustrun Margit och barnen för.

Utöver allt detta hade jag min religiöst grundade livssyn att vara älskad trots att jag var som jag var.

Därför var det inte så konstigt att jag fick tillbaka krafter och glädjen efter ett par år då jag också fick höra lovord över det vi åstadkom när vi skapade Bruksgymnasiet i Gimo.”

Intressant är att läsa hur Bruksgymnasiet beskrivs i dag, 2022.

”Bruksgymnasiet i Gimo är kanske en av Sveriges vackraste skolor; mycket konst, glasväggar och öppna ytor. Arkitekturen och interiören påminner om att trakten har en rik historia präglad av järnbruk. Tio olika gymnasieprogram är samlade i låga byggnader längs bruksgatorna inne i själva skolbyggnaden. Vid Stora torget ligger samlingsplatsen, Brukscafét, där du kan köpa kaffe, te dricka och lättare tilltugg.

I direkt anslutning till skolan finns sporthall, konstgräsplan och simhall. Kunskap, kompetens och trivsel.”¹

Blir man som musiker någonsin pensionär?

Svaret är ett klart ”nej”.

När Ingemar återgått till kantorstjänsten i Film-Österbybruk fick han mera utrymme för sin konsertverksamhet och startade också en egen firma för professionell stämning och renovering av pianon och orglar.

Ingemar har som pensionär fortsatt vikariera som kyrkomusiker såväl i Dannemorabygdens församling som i andra församlingar i Norduppland. Han har framträtt med egna orgelkonserter i olika kyrkor bl.a. med variationer av olika tonsättare över psalmen ”Nu tackar Gud, allt folk”. När Mellersta Upplands Kammarorkester år 2014 firade sitt 50-årsjubileum medverkade Ingemar vid tre orgelkonserter av Händel. Några år senare, när Ingemar och Roland Thalén, som under många år lett Kammarorkestern, båda fyllde 80 år firade de med två gemensamma mycket uppskattade konserter med blandad musikalisk underhållning.

Piporgeln i källaren. Foto Marianne Sparrman.

Tre av de fyra orglarna i Dannemorabygdens församling har dokumenterats genom inspelningar av och med Ingemar. Han har också letat fram den piano-repertoar han studerade som 10-åring och spelat in musiken på sin privata Petrof-flygel, ett välklingande vackert instrument med en alldeles egen historia. Under många år har Ingemar varit Kör Diagonals huspianist. Vid föreställningarna av ”En musikalisk resa från Dannemora gruva till midsommarfirande vid Österbybruks Herrgård” där Kör Diagonal mötte Österby Spelmän fick Ingemar rollen som brukspatron Per Adolf Tamm.

Ingemar ser tillbaka på ett långt, innehållsrikt liv.

Samtalen och mötena med Ingemar har under årens lopp blivit många. Vid ett av våra senaste samtal besöker jag Ingemar i villan i Film. Vi talar om det han kallar sitt liv som diversearbetare och mångsysslare och om val man gör i livet. Ingemar blev inte möbelarkitekt med eget möbelsnickeri, inte heller orgelbyggare på heltid eller teolog, men hans kunskap inom dessa områden har hela livet funnits med i arbetslivet och på fritiden.

Ingemar visar stolt Petrof-flygeln, en flygel som han renoverat från ett illa medfaret flygelvrak till ett vackert, välklingande instrument med utsmyckningar i barockstil. På flygeln står Kungl. Patriotiska sällskapet's diplom daterat 25 oktober 2001 då Ingemar tilldelats medalj i guld av första storleken som belöning för långvarig uppskattad arbetsinsats.

”Jo, en uppskattad gåva” säger Ingemar, ”men det finaste jag någon gång fått är Sven-Erik Johanssons 12-tonskonsert för orgel och brasskvintett, ett be-

1. https://www.facebook.com/Bruksgymnasiet/about_details

ställningsverk tillägnat mig och Musik i Upplands brasskvintett. Mest stolt är jag nog över det vi åstadkom när vi skapade Bruksgymnasiet i Gimo.”

I ett av rummen finns de två vackra nyckelharpor som Ingemar byggde när han startade de första studieförbundsstödda kurserna i nyckelharpsbygge i Österbybruk. Ingemar gjorde ritningen efter en lånad Eric Sahlströmsharpa. Eric var också lärare på de första kurserna. ”Nej, jag hann inte lära mig spela själv, men harporna är vackra. Men jag spelade orgel när Eric och kursdeltagarna gav konserter. Med lämplig registrering av orgeln som bakgrund och klangfundament kan man lyfta den lite övertonsljusa harpoklangen till överraskande klangkronor.”

Piporgeln i källaren är fortfarande nästan färdigbyggd.

”Nu kommer jag inte att göra klart det sista. Men jag är stolt över vad jag gjorde som ung och den kunskap om orglar som jag under åren tillägnat mig..... och ljudet i piporna är vackert. Lyssna!”

Om någon är intresserad av orgeln är den till salu.

Ingemar är fortfarande aktiv som kyrkomusiker. Han har tjänstgjort i Österbybruks kyrka i sommar och är en av musikerna som spelar i Films kyrka under Allhelgonahelgen.

En kulturpersonlighet med många strängar på sin lyra.

Referenser:

Samtal med Ingemar Nordin

Ingemar Nordins egna minnesanteckningar.

*Ingemar provbläser i en av piporna.
Foto Marianne Sparrman.*

Boken om Morkarla kyrka

Text: Mats Bäckman

”Äntligen stod prästen i predikstolen. Församlingens huvuden lyftes.”

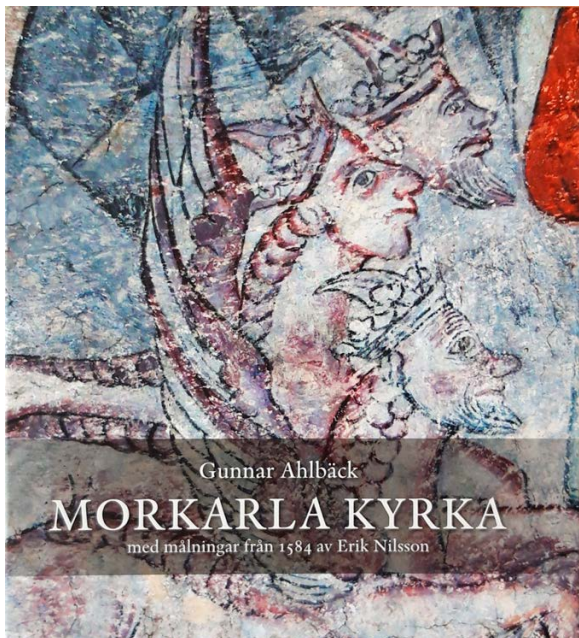
Men den här gången gällde det inte prästen Gösta Berling utan själva Morkarla kyrka där människorna förväntansfulla satt samlade. Det var nämligen tid för boksläpp av boken om Morkarla kyrka! Och ett märkvärdigt och underbart boksläpp blev det!

Boken som prästen släppte ned från predikstolen dunsade högtidligt i kyrkgolvet. Sedan tog bokens författare, läraren, folkbildaren och allkonstnären Gunnar Ahlbäck över, och förmedlade sina tankar om kyrkokonstens betydelse, och levandegjorde målningarna i kyrkorummet. Det här boksläppet blev en veritabel ”bokmessa” som ägde rum i Morkarla kyrka den 14 maj 2022.

Presentationen av boken ackompanjerades av musik framförd av sonen och sonhustrun Sven Ahlbäck och Susanne Rosenberg. Sven spelade “Skoellapolskan” – en låt som representerar fenomenet att en lokal tankefigur, som den om kvinnan som var så farlig att Djävulen själv var rädd för henne, kan återfinnas i andra sammanhang och kulturer. Och det är bland annat just den insikten som Gunnar Ahlbäck vill förmedla med sin bok. “Vi berättar samma sagor.”

I förordet till boken betonar Gunnar Ahlbäck att kyrkorna är en del av vårt kulturarv som vi har skyldighet att ”förvalta och lämna vidare”. Och att studiet av en lokal kyrka gör att man ”börjar skönja kulturkretsar och samhörighet bortom geografiska gränser”.

I samtal med Gunnar Ahlbäck framhåller han också att när vi besöker kyrkan kan vi uppleva en närhet till människorna i andra tider som varit i

Omslaget till boken "Morkarla kyrka med målningar från 1584 av Erik Nilsson".
Text, foto och illustrationer av Gunnar Ahlbäck. Boken publicerades 2022 på förlaget Udda toner.

kyrkorummet. Gunnar Ahlbäck vill att "folk som bor här ska kunna läsa boken – det är dem jag vill nå". Men han har även intentionen att boken lämnar möjlighet till fortsatt forskning. Så blir boken en öppning till kyrkobyggnaden som mötesplats mellan människor i tid och rum.

Boken utgör en utförlig genomgång av Morkarla kyrka och dess skiftande historia, och framförallt de många målningarna som pryder väggar och valv. Efter en beskrivning av varje bild följer en kommentar, där författaren ger förklaringar, referenser och gör jämförande in- och utblickar. Hans djupa kunskap och berättarförmåga ger nycklarna till förståelse av det som skildras i målningarna.

Gunnar Ahlbäck är själv en förvaltare som med sitt berättande och med sina böcker levandegör och lämnar vidare kulturarvet.

Tidigare har Gunnar Ahlbäck även givit ut boken *Målningarna i Dannemora kyrka* 2009 på samma förlag, samt *Altare – Dopfuntar – Predikstolar* utgiven av Dannemorabygdens församling 2017.

Ett levande vallonbruk – Österby bruk förr och nu

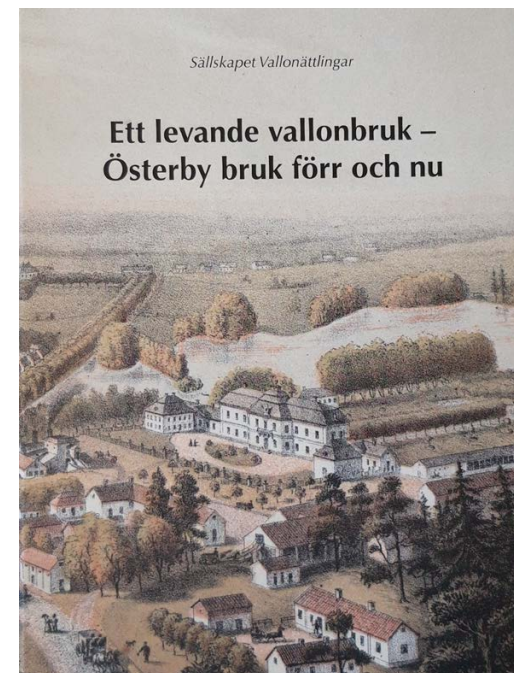
Text: Freddie Eriksson

Under 2022, gav Sällskapet Vallonättlingar (SVÄ) ut boken som enligt förordet av sällskapets ordförande Anders Herou utgör "en heltäckande skildring av ett levande vallonbruk". Rönen från SVÄ:s egen forskargrupp har kompletterats med bidrag från personer som bott eller verkat på bruket.

Boken är mycket innehållsrik och skildrar såväl människor som företeelser ur en mängd olika perspektiv. Boken är ett digert verk med informativ text, bilder och kartor. Den redovisar historik över Dannemora gruva, brukets historia och ägande, hur skog och vatten användes, processer vid järn- och stålframställning och mycket mera. Där finns också ett genusperspektiv som beskriver kvinnornas (och barnens) roller i bruket. Vidare finns de vallonska namnen redovisade liksom namn på olika yrkesgrupper och vem som varit vad. Där finns skrönor och sanna berättelser från förr.

Boken är ett imponerande verk som kommer att glädja de många vetgiriga, inte bara från trakten utan för många andra eftersom bruken var spridda över hela landet.

På annan plats i detta nummer av Nya Dannemorabygden finns ett utdrag ur boken som handlar om Brännstålsugarna, författat av Monica och Claes Gille.

Omslagsbilden visar det vita bruket på 1870-talet. Färglitografi av Gustaf Pabst.

Karl-Arne Gille – ett porträtt

Text: Mats Bäckman

Karl-Arne Gille är en välkänd person. Jag känner honom som en märkligt mångsidig och mångkunnig mästare. Hur har Karl-Arne blivit den betydelsefulla kulturbärare han är? Det hade jag bestämt mig för att ta reda på, och därför begav jag mig hem till Karl-Arne. Det visade sig att han hade förberett intervjun genom att skissa en slags trappa med avgörande händelser som format honom. Det här är Karl-Arnes berättelse.

”Det börjar här på Grindvägen 6.”

Karl-Arnes pappa hade en fotoateljé och butik i huset där Karl-Arne nu bor. Där träffas vi en kväll efter Julmässan i Österbybruk, och Karl-Arne berättar hur allt började på den här platsen. Det visar sig också vara grundläggande för Karl-Arnes hela livsinställning, att ta vara på och bevara det som är här på platsen där det ägt rum.

Byggnaden är flyttad från marknadsplatsen som funnits i Dannemora, mitt emot hotellet. Den hade fungerat som fotoateljé, och därför passade det bra att överta huset och en del fotoutrustning när Karl-Arnes pappa skapade sin fotoateljé.

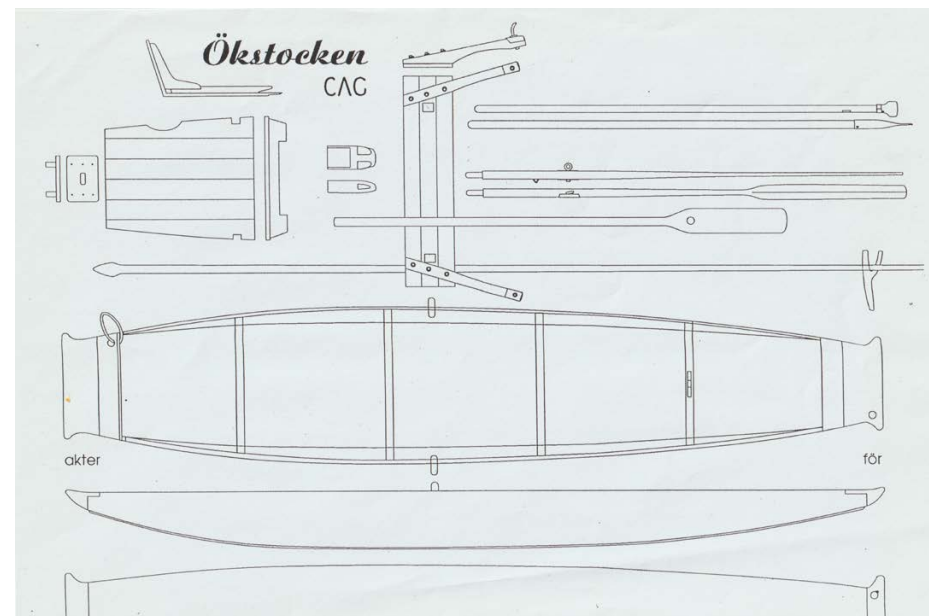
Först byggde Karl-Arnes föräldrar ett nytt större hus intill, där Karl-Arne växte upp. Farfar och farmor bodde också i huset. Farfadern hade en vedbod/snickarverkstad ”och där fick jag göra sånt jag ville hålla på med”. Karl-Arne har byggt om den tidigare ateljén till en mycket personlig bostad, och är därmed alltså tillbaka där det började.

Karl-Arnes uppväxt fortsatte med att han insåg att ”jag var ju ingen affärsman”. Istället ville han ”göra som kompisarna och börja på verket”. Det gjorde han också genom den så kallade industriskolan där man lärde sig det man behövde för att arbeta i Fagersta Mekaniska Verkstad.

Den tiden kom man in i arbetet genom ett slags lärlingsförfarande. Den nya arbetaren fick pröva enkla arbetsuppgifter och gradvis pröva mer avancerade, med handledning av erfarna arbetskamrater. ”De äldre var snälla och visade hur man skulle hantera maskinerna” och på det sättet hamnade de nya på sin lämpliga nivå i arbetet, och fick stegvis ökat självförtroende.

Karl-Arne har genom personlig erfarenhet kommit till insikt om att Österby var ett klasssamhälle ”och det syntes tydligt på strukturen i bruket”. Det kom till uttryck i byggnationerna, där hierarkierna avspeglas i boendeförhållandena, och i de sociala relationerna.

Inför intervjun ställde jag den här direkta frågan till Karl-Arne: Hur har Du

kommit på allt det du hållit på med? Karl-Arne har tre avgörande händelser, tre steg i trappan som fört honom hit där vi är nu.

Det första var farfar som hade en båt i Sibboviken i Stordammen. Den fick Karl-Arne låna och ge sig ut med själv när han var i tolvårsåldern. ”Då såg jag en gädda som simmade i vattenytan och jag klappade till den med åran som gick sönder ... ”När Karl-Arne sedan med oro i hjärtat erkände det här för farfadern så sa han ”du får göra en ny åra, här har du en bräda”. ”Och den höll jag på med hela sommarlovet.”

På det här sättet lärde sig alltså Karl-Arne genom att göra det själv. Han blev båtbyggare och har nu i tre omgångar haft båtbyggarkurser, där han lärt andra att bygga den specifika båttypen ”ökstock”. Det blev till en början en båtbyggarkurs i källaren i Österby Herrgård och sedan en i Tobo och den tredje i Norra Maskin i Dannemora. Det sistnämnda byggprojektet har visats vid Hembygdsgården på Österbydagen för några år sedan. Däremot reagerade Karl-Arne på att den tidigare tävlingstraditionen med österbyekor på Herrgårdsdammen på Österbydagen urartade och blev ett spektakel, och han tycker det är bra att det har upphört.

Det andra steget var när Karl-Arne var i femtonårsåldern, och arbetade i verkstaden. Han hade problem med mopederna, och visade en trasig del för

Rudolf Gille som då jobbade i hårdverksta'n. Rudolf frågade honom: "Tror du det är en ingenjör som gjort det här? Nej du, det är en vanlig mänska som du och jag." Så visade även han att man kan göra saker själv och inte behöver köpa allt. Och Karl-Arne har fortsatt att göra saker själv, och lärt andra att göra på samma sätt.

Efter en tid i verken startade AMU en yrkesutbildning i verkstadsmekanik för Fagersta Mekaniska Verkstad, med inriktning på just de maskiner som Karl-Arne arbetade med. Därmed blev Karl-Arne rätt person på rätt plats, rätt placerad och lämplig som instruktör och handledare för blivande verkstadsarbetare. Men det visade sig att när utbildningarna började bli genomförda fanns det inte plats för alla i den takt som var tänkt. Däremot fick Karl-Arne möjligheten att fortsätta på AMU i Uppsala, i gamla Nymans Verkstäder. Där fanns en rad olika verkstadsinriktningar och Karl-Arne lärde sig behärska allihop, och blev på det sättet lärare i: verkstadsteknik, svarvning, fräsning, slipning och maskinreparationer.

Det blev ungefär 10 år i Uppsala och Karl-Arne tyckte det var roligt att träffa och hjälpa människor med olika bakgrund och problem. Karl Arnes pappa hade hoppats att sonen skulle överta fotoateljén och butiken. Men när Karl-Arne visade pappa och mamma AMU-anläggningen så blev de imponerade och förstod att Karl-Arne var hemma. Då sålde pappa butiken. "Han behövde inte vara orolig för min framtid."

Efter tiden på AMU kom Karl-Arne att vara med och bygga upp Bruks-gymnasiet i Gimo. Från början var skolan inrymd i Sandviks lokaler. Men man bygger en helt ny skola, och på ett speciellt sätt. "Det var ett helt unikt projekt att rektor och lärare formar skolan tillsammans" Karl-Arne berättar att Ingemar Nordin "la ner ett enormt arbete" och han minns speciellt en gång under kräftfisket när han var ute i stugan vid Stordammen "så brakade det till i skogen och då kom Nordin med rullar med ritningar under armen och ville diskutera layouten". Så blev Karl-Arne lärare på Bruks-gymnasiet, och fortsatte att lära ut till andra så som han själv fått hjälp att lära sig av andra.

Det tredje steget är mötet med musiken, och också i det sammanhanget handlar det om eget lärande genom praktiskt utövande i en process som leder Karl-Arne vidare steg för steg. I ett hus som Karl-Arne bodde i en tid fanns det en vägg som han tyckte kunde prydas med en nyckelharpa. Det fanns en lärare som hette Erik Sahlström, och Karl-Arne började en byggkurs hos honom. "Och under tiden vi jobbade i slöjdsalen (Österbyskolan) tog han fram sin nyckelharpa och det lät ju inte så tokigt"

Så då tänkte Karl-Arne "att man kunde försöka spela lite i alla fall" och så blev det spelkurs för Kurt Södergren. "Och när vi hade lärt oss ett antal låtar

blev vi anlitade att spela till dans, och det såg ut som de hade så jåkla roligt de här som dansade, så då kom jag på att man kanske skulle lära sig att dansa också." Det blev roligare och roligare att dansa, och Karl-Arne har lärt sig ett antal lokala danser av äldre personer. De vill han bevara och hålla levande genom att fortsätta dansa, och lära andra att dansa. Det är väldigt viktigt för Karl-Arne att föra vidare kunskaperna och erfarenheterna som danserna är bärare av, och som han fått från personer som är borta nu.

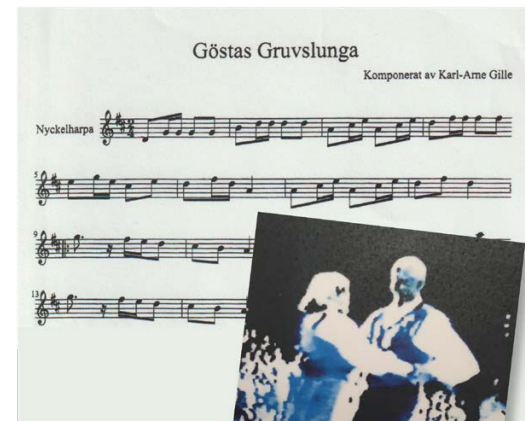
Det är tydligt att dansen är viktig. När vi talade om tiden för intervjun fastslog Karl-Arne att om det är på söndag måste vi avsluta före klockan sex för då är det dans i Gruvlokalen.

Karl-Arne menar att han har fått "förskräckligt mycket information" genom åren. "Jag har haft förbaskat roligt som fått träffa alla de här människorna, och fått höra vad de berättar, och det har varit roligt att föra det vidare!" Karl-Arne menar att "det viktiga är att bevara genom att föra det vidare" och han gör en intressant distinktion mellan två sätt att bevara kunskap – "nedteckningar som bevaras i arkiv eller levande verksamhet". Och Karl-Arnes livsgärning är just en levande verksamhet.

Han menar också att det är viktigt att det är här som historien finns och bör bevaras.

Ett exempel på det är fotoateljén som också en tid varit ett fotomuseum. För tillfället är det nedpackat men kan tas fram när det fått sin plats, och den rätta platsen är här. Och en sådan samling ska vara bevarad i sin helhet, så man uppfattar sammanhanget och relationen till platsen.

Ett annat exempel på Karl-Arnes verksamhet är Stordammen. Där har Karl-Arne arrangerat båtturer, och har sammanställt ett tillhörande kompendium med bild och text som beskriver platser och aktiviteter runt dammen. Där finns också "talade namn" på stenar och vikar med mera återgivna. Jag har varit med på en sådan båttur med Karl-Arne, och det gav mig ett helt nytt och

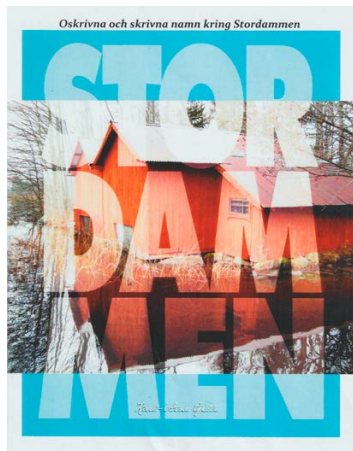

Låten är tillägnad traditionsbäraren Gösta Bromark och inspirerad av hans sätt att dansa Gruvslunga från Dannemora.

fördjupat perspektiv på livet vid Stordammen. Karl-Arne hoppas kunna komplettera kartan med hjälp av andra personers kunskaper. Det här vill han förmedla vidare genom att ge andra upplevelsen av att verkligen vara ute på vattnet och se platserna, och det arbets sättet är typiskt för honom.

Karl-Arne fick utmärkelsen Årets Bruksare 2013 och han blev ”makalöst glad och förvånad”, eftersom han ”inte har gjort några anspråk på att synas”. Men vi kan se hur Karl-Arne är ständigt sysselsatt med att bevara, berätta, förmedla och föra vidare traditioner och kunskaper. Han har lärt av andra, och nu lär han andra. Han har fått kunskaper, och nu för han kunskaper vidare. Han förenar djup kännedom om traditioner och tekniker med praktiskt utövande och innovativt utvecklande.

För Karl-Arne är traditionerna levande verklighet, och han visar det i hela sin livsgärning. En kulturbärare som gör kulturen levande.

”Slöjdläroaren” Eric Sahlström bjuder ibland på lite musik under arbetet åt sina idoga elever i konsten att bygga en nyckelharpa. Närmast Sahlström sitter Sture Linn med en färdig harpa och försöker kopiera. Övriga heter från vänster Jan Frohm, Knut Rask, Eivar Lindgren, Rune Carlsson, Sonja Åström, Olof Åström. Närmast kameran sitter Göran Sveijer bredvid Karl-Arne Gille, som nästan är färdig med sin harpa. Foto: Hans E. Ericson.

Bygget av en nyckelharpa blev starten för eget musicerande. Saxat ur en artikel skriven av Caj Norén i *Dagens Nyheter* den 29 februari 1976. Fotograf var Hans E. Ericson.

Tullen Film kyrkby 115

Text: Hans-Olov Bromark

År 2021 kom Carl-Birger Sveiqvist på besök till Tullen i Film kyrkby, där jag och min fru bor. Carl-Birger har ett stort intresse av gamla sjöfartsleder i Melansverige. Lederna till och från Östersjön går via sjöar och åar till Mälaren. Det upprättades tullar för att farkosterna skulle komma vidare. Syftet med tullar var fiskalt, dvs att beskatta befolkningen för varor och dess handel. Vad man tror har tullar upptagits sedan 1100-talet. Carl-Birger har besökt flera ställen som kallas Tullen.

Efter en kort promenad i området blev han förvånad och begeistrad över dessa långa och höga stenmurar, som han såg längs Film kyrkby västra sida. Stenmurarna är 120-180 cm höga och 100 cm breda. Muren är ca 600 m lång och uppdelad på två platser, varav en verkar vara rumsindelad och den andra en rak sträcka.

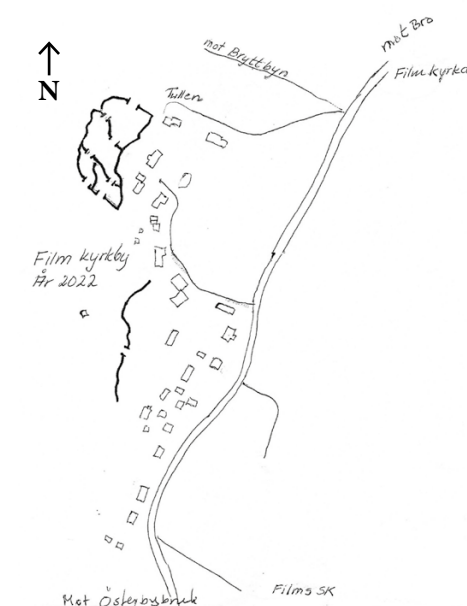
Det finns flera öppningar i murarna, så kallade tullportar, samt eventuellt en byggnad på en av bergsryggarna i närheten. Denna mängd av flata huggna stenar har troligtvis inte kommit från de små ängarna runt omkring. Stenarna kan ha fraktats till området i detta syfte, att upprätta tullar.

Ett stort intresse finns för att få veta när dessa stenmurar byggdes. Det kan vara från 1300–1400-talet. Ett svar på vilket århundrade det kan vara, kan man få genom att ta jordprover under stenmurarna.

Referens:
Samtal med Carl-Birger Sveiqvist, Uppsala

Stenmur, obs höjden.

Skiss över Tullens stenmurar.

Ny skolbyggnad i Österbybruk

Text: Gun-Britt Gunnarsson

Vid vårterminens början i januari 2022 invigdes en ny tvåvåningsbyggnad vid Österbyskolan. Den inrymmer idag årskurs 7–9, dvs hela högstadiet. Det blev lösningen på den lokalbrist som skolan lidit av under några år, sedan lokalerna i Film, Morkarla, Österby lågstadium, Fritids och Gamla skolan avvecklats och elevantalet samtidigt ökat. Den tillfälliga paviljongen utanför Simhallen, för de yngsta eleverna, har nu kunnat tas bort.

På platsen för nybygget fanns tidigare en skolbyggnad (uppförd 1959) för praktisk-estetiska ämnen. Där fanns från början en stor teckningssal med keramikugn i ett inre rum. Det fanns också en verkstad med möjlighet att meka med bilar, mopeder etc. I samma byggnad låg även skolans textilslöjdsal.

Mellan år 2000 och 2019 inrymdes det kombinerade folk- och skolbiblioteket i den delen av skolan.

2018 fattade Barn- och utbildningsnämnden i Östhammars kommun beslut om att Österbyskolan skulle byggas ut med 150 platser, från 350 till 500. Det ledde till att under våren och sommaren 2020 revs hela huskroppen, för att ge plats åt en ny ändamålsenlig och rymlig högstadiebyggnad.

Den 9 september 2020 togs det första spadtaget för den nya byggnaden av representanter från byggföretaget Veconia, Östhammars kommun och Österbyskolan. En av dem var Joline Gauffin från Elevrådet. Joline gick då i årskurs 6 i den äldre tvåvåningsbyggnaden längs Dannemoravägen. Hon såg mycket fram emot att få gå i den nybyggda skolan så småningom.

Nu står byggnaden klar och Joline går i årskurs 8. Hon är nöjd:

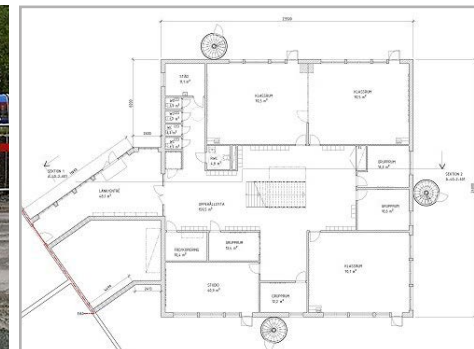
”Det märks att det är nyare och att det är planerat för fler elever. Det är rymligare och alla får plats. Fördelen är att högstadiet går för sig, det är skönt att inte bli störd av yngre elever. Nackdelen är att det blev så långt till cafeteria att man inte hinner gå dit så ofta.”

Även lärarna som arbetar i den nya byggnaden är positiva.

”Det är trevligt med nya lokaler och gott om utrymme. Personalen fick vara

Foto: G-B Gunnarsson

Övre foto och ritning: Östhammars kommun. Nedre foto: G-B Gunnarsson

med och påverka utformningen. En tanke är att kunna skapa ’rum i rummet’, där lokaler och möbler möjliggör både traditionell undervisning, liksom enskilt och gruppvis arbete. Elever fick vara med och prova ut vilka stolar som skulle köpas in”, berättar Marie Johansson, arbetslagsledare på högstadiet.

”Nackdelen för våra elever är att avståndet till cafeteria, med pingis, biljard och andra rastaktiviteter, blivit något längre, så vissa raster trängs de hellre här i huset. Det enda som saknas nu är en aula, men det dröjer nog länge innan det byggs nytt på Österbyskolan igen!” avslutar Marie.

Utanför leker yngre elever och ingen verkar bli störd. Vid fint väder går en del av högstadieleverna ut och deltar i deras lekar.

Rektor Helena Åsberg tycker att det finns fördelar med blandade åldrar. Österbyskolan har nu antligen plats för alla elever från 6 till 16 och fungerar som en sammanhållen F-9 skola, med tillräckligt utrymme för de olika åldrarnas behov. Varje stadium har sitt eget hus men delar på gemensamma ytor, som skolgård och matsal. ”Det finns en fin vi-känsla i Österbybruk och eleverna i skolan är en spegling av det!”

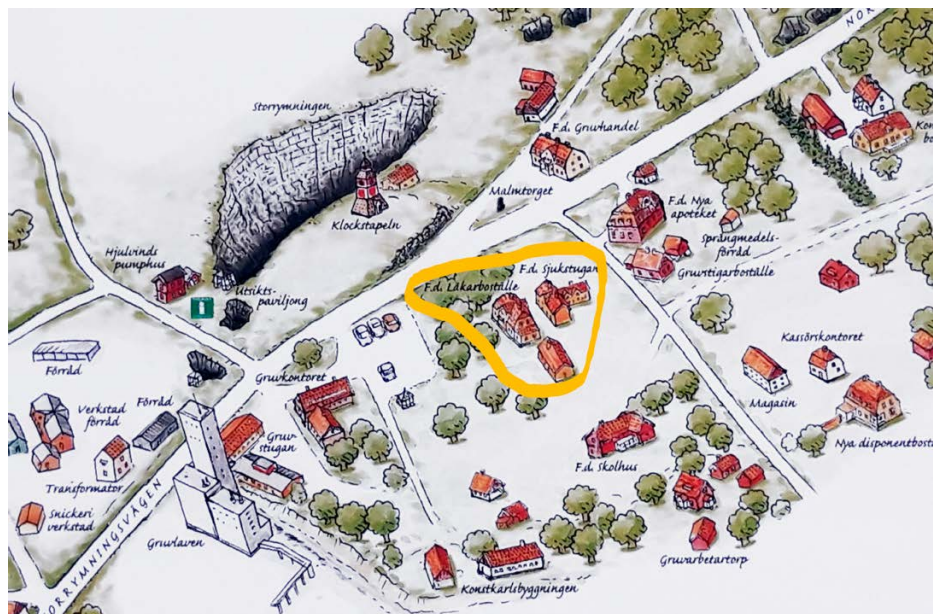
Källor: Östhammars kommun hemsida 9 sept 2020

Samtal med Joline Gauffin, Marie Johansson, Inga-Lill Ericsson, Helena Åsberg

Läkare i Dannemora.

Text: *Håkan Ohlsson*

Min berättelse handlar om två bergsläkare vid Dannemora Gruvor och Österby Bruk under 1800-talet, Magnus Ulrik Bäckström och hans efterträdare Knut August Hagberg.

Dannemora Gruvsamhälle med läkarbostaden markerad¹

Bild: *Leif Högström (detalj)*

Hur tillsattes tjänsten som provinsialläkare och bergsläkare?

Provinsialläkare hade en bestämd stationeringsort (Dannemora) och tjänstgöringsdistrikt och utnämndes av Kungliga Majestät på förslag av Collegium Medicum, som senare benämndes Medicinalstyrelsen. Uppgiften var att biträda allmänheten med sjukvård och hälsovård. Apoteksvisitation och kontroll av barnmorskor ingick också bland arbetsuppgifterna.

1. Innan Vårdcentralen byggdes i Österbybruk 1983-84, var Dannemora centrum för vård i bygden. En "doktorsmottagning" fanns längre tillbaka i gamla brukskontoret i Österby, dit läkaren kom vissa dagar i veckan. Läkarvården var fri för brukets befolkning, även gratis skjuts till Dannemora vid behov.

Provinsialläkarens rapporteringsskyldighet var en viktig syssla. Fr.o.m. 1851 skulle uppgifter lämnas om distriktets topografi, areal, befolkning, allmogens levnadssätt, brännvinsmissbruk, barnavård och allt som kunde vara av vikt för bedömning av hälso- och sjukvården. I denna beskrivning har jag valt att ta med en årsrapport från 1851, upprättad av Knut August Hagberg. Den kommer längre fram i artikeln.

Magnus Ulrik Bäckström föddes i Söderfors 1785 21/11. Hans far Georg Bäckström (1748-1814), var kontorsskrivare vid Söderfors bruk. Modern hette Elisabet Maria Hagström (1745-1828)².

Magnus Ulrik studerade till läkare och började som bergsläkare i Dannemora 1812. Söderfors bruk hade vid den här tiden samma ägare som Österby bruk, alltså släkten Grill och därefter släkten Tamm, så det kanske inte var så konstigt att han tog tjänst här.

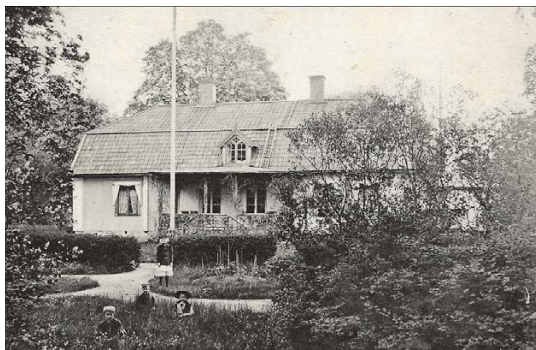
Johanna Karolina Bäckström, född Klingberg (1788-1876) och Bergsläkaren Magnus Ulrik Bäckström (1785-1848)³

Magnus Ulrik Bäckström var verksam i Dannemora och Österby bruk 1812-1848, d.v.s. under en stor del av den tid som Per Adolf Tamm var brukspatron (1802-1856).

Förutom att sörja för lokalbefolkningens hälsa och rapportera om den till patron, så blev Bäckström också familjen Tamms "husläkare". Han följde dem i livets alla skiften.

2. Se separat artikel i detta nummer om hennes gravsten.

3. Båda porträtten är målade av okänd konstnär. Målningarna tillhör Dannemora Hembygdsförening och hänger f.n. i Österbybruks Herrgård.

Läkarbostaden i Dannemora som har anor från 1674. Sjukstugan är från 1800-talets början. Vykort stämplat 1910.

Bäckström gifte sig 1814 med **Johanna Karolina Klingberg** (f. 1788 i Knivsta). Hon flyttade samma år till läkarbostaden i Dannemora. Deras dotter **Augusta Theresia** föddes 1816.

Doktor Bäckström och också hans hustru deltog i en del av det sociala livet på herrgården. De var en del av bygdens societet.

Det blev även deras dotter Augusta Theresia Bäckström (1816-1871) som gifte sig med Geschwornern (Bergmästaren) **Carl Beronius** (1811-1877) De bodde i Kullbol i västra Film och fick två döttrar, Jenny Augusta född 1841 och Selma Theresia född 1848.

När Magnus Ulrik Bäckström dog i tarmvred 1848 flyttade änkan Johanna Karolina till sin dotter och svärson i Kullbol.

När sedan Carl Beronius blev änkeman 1871 flyttade han till Uppsala, där han avled 1877.

Jonas Beronius.

Änkan Johanna Karolina Bäckström flyttade efter sin dotters död till barnbarnet Jenny Augusta, som levde i Jörlanda, Göteborg. Hennes make Per Johan August Charlès var också läkare. Han hade tjänstgjort en kortare tid i Dannemora (1866-68), så det var troligen då de funnit varandra. Änkan Bäckström dog i Jörlanda.

Carl Beronius föräldrar var den kände bergmästaren och ledamoten av Vetenskapsakademien Jonas Beronius (1779-1847) och hans hustru Carolina Wilhelmina Bergvall (1790-1872). De hade också bott i Kullbol med sina sju barn.

Denne Jonas Beronius levde och verkade i Dannemora under samma tid som doktor Bäck-

ström och var bl.a. känd som den som lyckades bygga en 200 alnar lång stendammsmur, som stoppade Gruvsjön från att svämma över i Storrymningen.

Knut August Hagberg.

F. i Gamleby, Kalm. län, 1817^{8/5}. Stud. i Uppsala 36; med. kand. 46; med. lic. 50. Bruksläkare vid Dannemora grufvor, Upps. län, 50—65; prov.-läkare i Gunnarsnäs distr., Älfsb. län, 65—68 o. i Hesselholms distr., Krist. län, fr. 68; tillika järnvägs-läkare vid bandelen Sösdala—Vislanda. † å Stake-lund, Gunnarsnäs, Älfsb. län, 1890^{5/8}.

Efter doktor Bäckströms död 1848 tillsattes efter en tid Knut August Hagberg (1817-1890). Han var verksam i Dannemora och Österby bruk fram till 1865. Hagberg gifte sig under sin tid i Dannemora med Hilda Sofia Dumky född 1838 och de fick sedan dottern Augusta Charlotta född 1857. Hustrun dog 1870, endast 32 år gammal i Hässleholm.

Texten nedan är en avskrift gjord vid Linköpings universitet direkt från rapporten upprättad av provinsialläkare Knut August Hagberg 1851. Med reservation för fel som uppkommit vid tydandet av den handskrivna texten.

Rapport till Kong. Sundhets-Collegium⁴ rörande sjukvården i Dannemora och Österby.

I enlighet med Kong. Sundhets Collegii cirkulär af den 5 Junii 1851 får jag vördsammast afgifva följande rapport:

Wid 1848 års början tillträdde jag förenade läkarebefattningarne vid Dannemora Grufvor och Österby Bruk med skyldighet, att lämna läkarebiträde åt den till nämnde verk hörande personal. Denna personal utgörande för Dannemora Grufvor cirka 1.400 och för Österby cirka 1.500 personer är boende uti Film, Dannemora och Morkarla socknar af Upsala Län, samt Wahlö socken af Stockholms Län. Bearbetandet af Dannemora Grufvor drifves av grufarbetare, vilka

Sida ur provinsialläkarrapport.

4. Föregångare till Medicinalstyrelsen.

hafva sina bostäder förlagda på längre eller kortare afstånd från gruffältet ända till 3 fjerdingväg⁵ derifrån. Af Österby Bruks arbetare bo smederna uti bostäder, helt nära hvarandra förlagda vid sjelfva bruket, då andra till detsamma hörande arbetare hafva sina hem på ett afstånd derifrån af ända till en mil. Utom dessa arbetare hvilka höra till Dannemora och Österby är jag äfven af nyss nämnde socknars innevånare, hvilka till stor del utgöras av Frälsebönder under Österby Bruk rådfrågad och tillkallad vid sjukdomsfall, äfvensom jag blifvit anlitad af innevånare i de närgränsande socknarne, såsom Alunda, Tegelsmora, Wendel et. I afseende på ortens geologiska och typographiska beskaffenhet utmärker den sig i första rummet genom det på gränsen af Films och Dannemora socknar belägna bekanta jernmalmsfältet, hvars malm förvärfvat sig verldsrykte för sin godhet. Detta malmlager omgifves närmast på sidorna af hälleflinta och der detta lager slutar vidtager Gneiss och efter denna Granit. Kalksten och hornblände finnas här och der i de nämnde lager insprängde.

Utan att vara hvad man egentligen kallar skogsbygd skiljer sig dock nämnde socknar från slättbygden genom en mera kuperad natur genom skogar och en mängd af insjöar såsom Dannemorasjön, Filmsjön, Grufsjön, Österby Stor-damm, Harviksdammen⁶, Slagsmyren et.

En del af landets yta utgöres af mossar, hvilka för sin tillvaro hafva att tacka de vattenuppdämningar som för drfvande af Österby Bruk hafva blifvit gjorda öfver stora landsträckor. I vextgeographiskt hänseende förtjenar anmärkas, att då gränsen för eken är blott några mil norrut, detta träd här i stor mängd förekommer och uppnår betydlig storlek. Ortens innevånare erhålla sitt förnämsta uppehälle genom Dannemora Grufvor och Österby Bruk, ty utom det att de vid dessa verk direkte anställde arbetare genom dem helt och hållet existera, utgöra malmforslingar om vintern från grufvorna till de kringliggande bruken, samt kolning för Österby Bruk en ej obetydlig hjälpkälla för allmogens lifsuppehälle. Hvad sedligheten beträffar står denna beklagligen på en låg ståndpunkt och detta till en del af orsaken att brännvinsupandet här idkas i hög grad. Den beroende ställning, hvori folket står till nämnde verk, har beröfvat det all sjelfständighet, hvarigenom det blifvit försoffadt och nedsjunkit i liknöjdhet, sökande sin enda fröjd i brännvinsflaskan. Liksom tillfälle gör tjufven bidrager äfven lättheten att erhålla brännvin till bildandet af supare, ty vid Österby Bruk fabriseras ej endast det hårda jernet, der brännes utom stål äfven brännvin och världshuset derstädes är den aldrig sinande källa, hvarifrån den förderfliga drycken utflödas öfver nejden, för att ej nämna en otalig mängd af lönnkrogar.

Förliden sommars starka nederbörd hade på årsvexten ett menligt inflytande,

5. En fjärdingsväg = 2672 meter Tre fjärdingsväg är alltså ca 8 km

6. Redaktionen har rättat till stavfel Hanviksdammen, samt i stycket ovanför hornolände.

såden blef slö och blandad med mjölökor⁷, så att ej få sjukdomsfall av mjölöksförgiftning förekommit; potatisen som utgjort folkets egentliga näringsämne har ruttnat, så att ganska få äga utsäde kvar för det kommande året. Nästan hela förleden sommar stod den del af vägen emellan Films kyrka och Dannemora Grufvor, som går öfver en sumpig ängsmark djupt under vatten, så att grufvearbetare hvilka bodde åt den sidan måste tvenne gånger om dagen vada i vatten till knäna, hvilket lokala bad nödvändigt måste skadligt inverka på helsan.

Af Endemiska sjukdomar har jag ej iakttagit några om jag ej hit får räkna Bröstinflammationer, hvilka här talrikt förekomma, serdeles om våren bland Bruks och Grufarbetarne hvilka i följd af sitt arbete är lätt utsatta för förkylning, då de förra arbeta i den starka hettan vid härden, utan annan beklädnad än en skjorta och de sednare, sedan de efter en lång vandring från hemmet framkommit svettiga till grufvan deri nedhissas för att arbeta bland väldiga ismassor. Frossor förekomma äfven årligen om vårarne till stort antal.

Epidemiska sjukdomar: I anseende till de sumpiga trakter hvaraf orten besväras äro neryfebrar ganska ofta epidemiskt förekommande och sedan förliden vår har här serdeles vid Österby gått en gastrisk-nervös feber⁸ hvaruti omkring 50 personer insjuknat och trenne dött, af hvilka mor och dotter i ett hus. I de hus der den inkommit hafva merändels de flästa medlemmar af familjen insjuknat. Smittkoppor förekommo äfven förra året, men deri insjuknade blott 5 personer.

Af Sporadiska sjukdomar äro här allmännast: Gikt Rheumatism, Chlorosis och Cardialgie⁹. För närvarande har jag ett fall af Chorea.... Viti under behandling. Förliden vår hade jag en sinnessjuk under min behandling vilken dock efter några månader blef återställd och är nu fullkomligt frisk.

Så väl vid Dannemora Grufvor som vid Österby bruk finnas Socken-Apothek, hvilka av mig handhafvas. En halv fjärdingsväg från Dannemora Grufvor finnes en hälsobrunn, hvilken sedan början af detta århundrade varit besökt af ortens innevånare och njuter förtjent förtroende såsom välgörande mot Rheumatism, Chlorosis och Cardialgie. Den är egentligen besökt af allmoge och hafva brunns-gästernas antal de sednare åren varit öfver hundra.

För Österby och Dannemora är en barnmorska, Gaufin, anställd hvilken bor vid Österby.

Sedan 30 år tillbaka har vaccinationen härstädes förrättats af Hustru Östergren vid Österby, hvilken derföre godtgjöres af barnens föräldrar efter godtycke.

7. Mjöldryga = svampangrepp på säd, framför allt råg, som syns som svarta korn i sädesaxet. Giftigt!

8. Kallas även augustifeber. Någon form av frossa eller ev. malaria, magåkomma med feber och kräkningar?

9. Blekhet, kanske pga blodbrist. Hjärtsmärta, kärlkramp.

En person vid namn Jacob Öhrn, hvilken såsom Djurläkare är anställd vid Österby har af mig åtskilliga gånger blifvit varnad för qvacksalveri, hvartill han gjort sig förvunnen.

Vid D:ra Grufvor finnes serskildt sjukrum med sex uppbäddade sängar för sådane personer som skada sig i grufvorna. Sedan min hitkomst hafva 4 personer så illa skadat sig genom fall och vid skotts aflossande, att de snart derefter aflidit; flera hafva blifvit vårdade för benbrott, större sår och contusioner.

Af verkställda Chirurgiska operationer må nämnas: Amputatio mammae på en qvinna hvars ena bröst utgjordes af en ofantligt stor cancrös degeneration. Såret läktes fort och och qvinnan, som syntes återställd, återvände härifrån hem och skötte åter sina sysslor, men efter ett årsförlopp regenererades cancern, blef snart ulcerös och gjorde slut på hennes lif. Med lyckligare framgång opererades af mig en 70-årig gubbe för kräfta i nedre läppen. En operation för starr medest depression hade äfven lycklig utgång. Tvenne fall af Anus praeternaturalis hafva blifvit läkta.

16 å 18 Luxationes humeri samt en luxatio femoris¹⁰ har jag härstädes repone- rat.

En bland de många beklagliga följderna af det omåttliga bränvins-supandet har varit förfrysning af 3:ne personers fingrar hvilka jag måst amputera.

Af Obstetritiska operationer har jag sedan min hitkomst förrättat 6 tångför- lossningar och i 3:ne fall måst använda skarpa instrumenter, 2:ne med lyckligt och det 3:dje med olyckligt resultat.

Dannemora den 26 mars 1852.

K.A.Hagberg.

Dödsorsaker under 1820- och 1830-talen i Bäckströms område:

Barndödligheten var då stor och många barn dog väldigt unga. Oangiven eller okänd sjukdom anges ofta som dödsorsak. Ordet ”barnsbörd” som dödsorsak i kyrkboken innebär att kvinnan dog i samband med förlossningen. Medelåld- dern var låg och om en kvinna dog i kräfta var det dagens bröstcancer, i övrigt var det ovanligt med andra former av cancer.

Dödsorsaker	Förklaring
Rödsot	Dysenteri, smittosam tarmsjukdom.
Bröstfeber	Lunginflammation.
Nervfeber	Tyfus, tillstånd med slöhet, dåsighet, medvetlöshet.

10. 16-18 axlar ur led samt en höftled

Halsfeber.....Inflammation i mun och hals.
Gulsot.....Lever och gallblåsa inflammerad, personen blir gul.
Lungsot.....I allmänhet lungtuberkulos.
Slag.....Plötslig död genom hjärtdöd.
Sårhalssjuka.....Halsböld, utvecklas till kallbrand.
Diarré sjukdom.....Magsjuka med uttorkning.
Stensjukdomar.....Gall- och njursten ofta plågsam.
Urinstämna.....Urinstopp

Men det förekom också olycksfall

Drunknat.....barn 6 månader

Drunknat i Vikaån.....man 69 år

Drunknat i sjön.....kvinna 24 år Anna Caijsa Wasenberg i Kullbol.

Drunknat samtidigt.....flicka 15 år Greta Wärnberg i Kyrkbyn.

Gästgivaren Mats Persson i Bro, ihjälslagen efter häst 60 år gammal.

Nämndemannen Eric Jansson i Elsarbo, olycksfall omkullkörning med häst.

Barnamord och självmord

Förgiftat barn 19 dygn gammalt.

Ung flicka som dränkt sig. (Kanske hörde det ihop med det lilla barnets död.)

Olyckor i gruvan

1823 Gruvdrängen Anders Smedberg.....ihjälslagen¹¹

1824 Gruvdrängen Thomas Lindqvist Norråsen, 41 år.....ihjälslagen

Gruvdrängen Mats Åsberg Norråsen, 48 år.....ihjälslagen

Gruvdrängen Pehr Film Norråsen, 26 år.....ihjälslagen.

En olycka där tre män från Norråsen i Film försvann samtidigt, den

11 november 1824.

Risinge-Gubben

I byarna fanns under denna tid även s k kloka gubbar dit folk sökte sig för att få hjälp med sin hälsa, djurs hälsa eller borttappade ägodelar. Risingegubben var en av dem.

1820 föddes i Dannemora församling Johan Elias Norberg som son till mjöl- naren vid Harviksdammen. I sin ungdom arbetade Norberg som dräng hos bergsläkaren i Dannemora.

11. Ordet ihjälslagen verkar betyda död genom fall eller ras i gruvan. Det handlar inte om mord eller dråp, som i nutida användning av ordet.

Som 24 åring flyttar han till Gimo och Risinge och arbetar som dräng. Där hittar han sin kärlek Kajsa som han gifter sig med 1849 och med vilken han får tre barn som alla dör unga. Själv dör Norberg 1906, 86 år gammal efter att ha varit änkling i 15 år.

Vem var han, ja lite går att läsa i husförhörslängder och i församlingsböcker. Han omnämnes som bondemåg och brukare. Man kan också läsa att han hela sitt liv bevisat högmässan i kyrkan och tog regelbundet nattvard. Men kyrkoherden skriver i slutet på 1870-talet:

”Sedan lång tid tillbaka känd vida omkring under namn af Risinge-gubben och besökt redan på 40-50 talet af långväga resande, emedan han ansågs kunna trolla. Samma rykte eger han ännu kvar och mottager äfven nu besök från olika orter. Förer en supig och ogudaktig lefnad – hustrun likaså.”

När folk kom till Hökhuvud frågade man ofta efter vägen till doktor Norberg. I folkfantasin ger man Norberg undergörande egenskaper. Han påstods egentligen kunna allt, t.ex. när det gällde borttappade eller stulna föremål. Hans arvode var minst 25 öre och kvarter brännvin.

Han ansågs också kunna bota djur och människor genom att läsa sina ram-sor och förorda vissa medikamenter.

Det berättas att han på sin dödsbädd för sin svägerska sagt:

”I min tidiga ungdom hade jag tjänst hos doktorn i Dannemora. Jag var mycket intresserad av sjukdomar och läkekonst så doktorn lånade mig läroböcker i medicin och jag fick också vara med på apoteket när medicinerna tillverkades. Detta är allt, inte kan jag trolla.”

Sant eller inte kan nog ingen idag veta, över hundra år efter Norbergs död.

Källor:

Svenska gods och gårdar, Uppsala län

Svenskt porträttarkiv avd.13, läkarkåren

Medicinalhistorisk databas, Linköpings universitet

Förenings- och Hembygdsarkivet i Österbybruk

”En berättelse om Risinge med omnejd” av Harry Grehn och Yngve Vällstrand, Gimo hembygdsförening 2013

Kyrkböcker genom Arkiv Digital

Jan-Åke Holmbring: Patron på Österby bruk, Probus förlag 1997

Samtal med Klas Tufvesson

Maria Triller – ett porträtt

Text: Birgitta Gunnarsson

”Hon tillhör eliten av begåvade textilkonstnärer”

Maria Triller är född och uppvuxen i Tobo. Mamma Ingrid kom från Örebro och pappa Erich från Krefeld i Tyskland. Deras vägar korsades när de gick samma keramikerutbildningar i tyska Bunzlau och Dornburg. Året 1934, efter avslutad utbildning, gifte sig Ingrid och Erich och flyttade till Tobo. 1935 öppnade de Tobo stengodsverkstad och brände sina första keramikpjäser. Det blev upptakten till en verksamhet som sedermera skulle få världsrykte.

Sex år senare föddes Maria. Hon och syskonen fick en uppväxt präglad av vad som kanske kan kallas föräldrarnas motto:

”Hos Trillers i Tobo råder arbetets ära”.

Hemmet låg i anslutning till verkstaden och barnen fick tidigt med sig närvaron av ett ständigt pågående kreativt arbete.

För Maria blev det därför mer eller mindre självklart att välja ett kreativt yrke så småningom. Men inte just keramiker, hade hon redan som 11-åring bestämt. ”För då får jag aldrig gå ut”, blev svaret i ett reportage i UNT 1952. ”Min lilla dotter har så rätt, någon fritid har vi inte”, konstaterade mamma Ingrid i samma artikel.

Från ull till vävning – en gedigen grund till textilhantverk

I stället för keramiken valde Maria så småningom textilhantverket. Visserligen avskydde hon textilämnet i skolan, men det handlade nog mest om att sy rakt, sy i knappar, göra fina knapphål och lära sig olika stygn, något som frestade på tålmodet för ett barn. Dessutom var det tråkiga material – sammantaget inget som lämnade utrymme för någon skaparglädje.

Redan i tidiga tonåren hade Maria trots det bestämt sig, textil skulle det bli.

”Men jag visste inte så mycket om vävning då. Därför blev det en hel del utbildningar”, berättar hon. Det uppmuntrades av föräldrarna och hon gjorde

Maria och Moss

praktik både hos Hemslöjden i Uppsala och på broderiavdelningen hos Handarbetets vänner i Stockholm. Ett steg på vägen var också en vävkurs hos Sätergläntan, ett institut för slöjd och hantverk i Insjön i Dalarna. Därefter följde praktik på Wålstedts ullspinneri i Dala-Floda. Och där fick hon verkligen lära sig hantverkets grunder, från fårull till garn, färgning och vävnad.

Spinneriet grundades 1918 av Mary och Lennart Wålstedt, som hade flyttat från Stockholm och så småningom hamnat i Dala-Floda. Mary var utbildad på Tekniska skolan (nu Konstfack) och hade ett stort textilintresse och Lennart, som var civilingenjör intresserade sig för lantbruk.

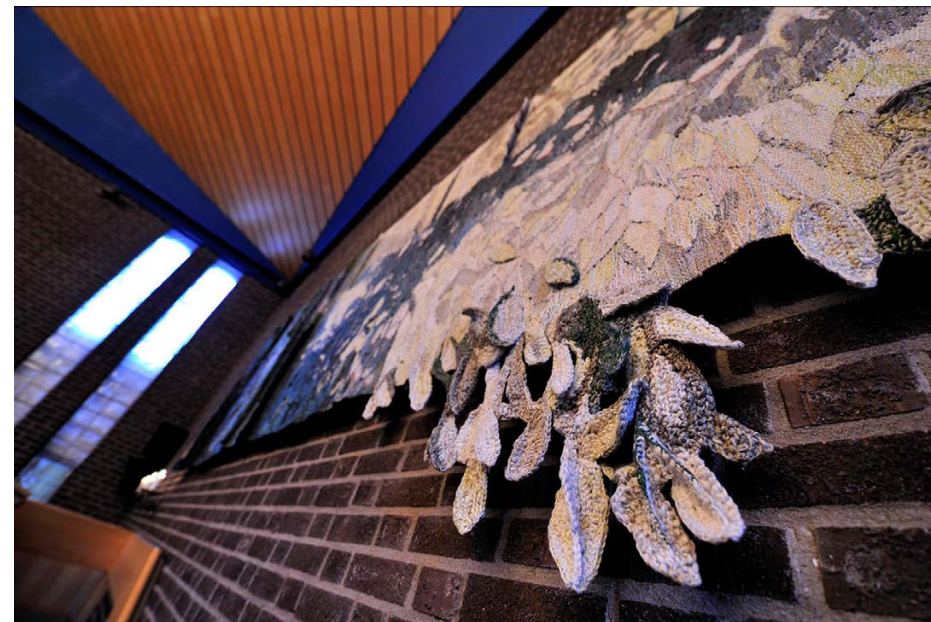
Mary hade tidigt besökt Dala-Floda och imponerats av det textila hantverket. Hon lärde sig också den gammaldags tekniken för växtfärgning av ull. Så tillsammans satsade de på fåruppfödning och garnframställning. Och det var inte vilka får som helst. Lennart engagerade sig mycket i fåravel och framför allt bevarandet av den starkt undanträngda svenska lantrassen med sin exceptionella ull. Verksamheten togs så småningom över av sonen Lars som drev spinneriet till 1985, dvs också under den tid Maria gjorde sin praktik där och som gav henne djupa intryck av såväl ullmaterialet som fåravelns betydelse.

Det var uppenbarligen väl valda ingångar till framtiden och som 19-åring blev Maria antagen till textillinjen på Konstfackskolan i Stockholm. 24 år gammal var hon färdig med sin utbildning. När hon påbörjade studietiden fick hon dessutom ett stipendium ur Alf Björkmans fond, instiftad efter föreståndaren till den skola i slutet på 1800-talet som senare fick namnet Konstfack. Maria betraktades helt klart som ett stort framtidslöfte.

Konstnären profilerar sig, en imponerande gärning växer fram

Efter sin utbildning sökte sig Maria tillbaka till hemtrakterna igen och då gällde det ju att hitta lämpliga lokaler för en utrymmeskrävande verksamhet. De fanns, visade det sig, i Dannemora kyrkskola. Här fick hon plats både för vävstolar och annan utrustning, liksom möjligheter att själv färga sitt garn. Ett villkor från kommunen, som då hette Dannemora, var att Maria tjänstgjorde som teckningslärare två dagar i veckan i Centralskolan i Österbybruk. ”Det passade mig bra. Det var duktiga elever och vi ordnade till och med utställningar av deras alster”, berättar Maria. Hon blev kvar där som lärare i två år.

Nu tog arbetet full fart och med det utställningar, beställningar och belöningar. Redan 1964 deltog Maria i en tävling om en fondtextil för Västerås kommuns sessionssal. Hennes bidrag blev prisbelönt och hon var, 24 år ung, en av de svenska representanterna vid den andra internationella biennalen för tapiserier (bildvävnader) i Lausanne 1965. Dit återkom hon även vid biennalen 1967.

Vävnad, Skärholmens kyrka. Foto: Magnus Aronson.

Tillsammans med sina föräldrar hade hon samma år, 1965, en utställning på Hantverket i Stockholm. Där uppmärksammades Maria av Yngve Tegnér som då var ansvarig arkitekt vid byggandet av den nya Hornsbergskyrkan på Frösön. Det han såg av Marias arbeten på utställningen resulterade i en beställning på samtliga textila utsmyckningar till kyrkan och församlingslokaler – ett jätteprojekt där Maria blev varse sin egen stora kapacitet, som någon uttryckt saken. På framgångarna under denna tid följde också statens konstnärstipendium 1966.

Sedan dess har Maria haft en mängd beställningar och uppdrag och medverkat i ett stort antal svenska och utländska konsthantverksutställningar (se nedan). En imponerande gärning som fått många lovord genom åren.

Egna får, stutar och vallhundar – domare i Svenska Vallhundklubben

Marias make var Johan Liljefors. Han övertog sin fars gård Bockbol, mellan Skyttorp och Österbybruk. Och några år därefter valde Maria och Johan att flytta dit. Därmed förändrades livet ganska radikalt och efter en tid avslutade hon sin verksamhet i Dannemora. Det blev för mycket att förena resorna till

Teckningar, ställs ut i Sadelmakarlängan

Dannemora med arbetet på gården. Därmed inte sagt att det textila skapandet upphörde. Det fortsatte ytterligare några år jämsides med lantbruket. Men det var mycket arbete på gården, där det som mest fanns 75 får som skulle skötas och så småningom också stutar (ungtjurar).

Det var så vallhundarna kom in i bilden. Fåravelns betydelse hade Maria fått inpräntat under praktiken i Dala-Floda. Och i sökandet efter lämpliga får runt om i landet hamnade hon på en fårgård i Enköping där border colliehundar var ovärderliga hjälparbetare i djurhanteringen. Det väckte ett nytt jätteintresse hos Maria: att träna border colliehundar i vallning. Hon åkte och tittade på ett SM i fårvallning och blev helt ”såld”. Maken Johan som först var lite skeptisk blev också övertygad och den första hunden blev hans ögonsten.

”Jag kände att det också var ett kreativt arbete, att träna hundarna. Ett slags konstform i sig och en skönhetsupplevelse att se dem i arbete”, säger Maria. Så intresset växte till något större än det egna behovet. Maria reste landet runt och tävlade med sina hundar och blev också tävlingsdomare i Svenska Vallhundsklubben.

Det blev ännu en mycket aktiv period i Marias liv som varade i cirka 20 år, men som gradvis fick trappas ner när maken Johan drabbades av sjukdom. Aktiviteterna begränsades till att träna de egna hundarna och vid det laget hade Maria också helt slutat att arbeta med textil.

Efter makens bortgång blev hon ändå kvar på Bockbol i 15 år, med hundar, får och stutar. Men sedan något år tillbaka bor Maria nu närmare Österbybruk, i ett hus ett par kilometer från centrum. Såklart finns det en border collie

med, den stilige hannen Moss som har funnit sig väl tillrätta i den nya omgivningen.

”Ibland kan jag sakna att arbeta med textila material”, säger Maria.

”Men nu har jag i gengäld fått ett nyväckt intresse för teckning. Det är så mycket enklare, på det sättet att det inte kräver någon utrustning och stora utrymmen. Men en annorlunda utmaning”.

Och nu är det ingen stress som det var förr, när det gällde att bli färdig i tid för utställningar och beställningar. Maria kan i lugn och ro arbeta med sina motiv och utveckla sitt subtila gestaltande av naturens små underverk. Liksom när det gällde textilhantverket är det även i denna nya period i livet naturen som är inspirationskällan.

Och nu har det blivit dags för den första teckningsutställningen! Den kan man avnjuta i Sadelmakarlängan 26 november till 18 december 2022. ”Det kommer att bli spännande att se hur det tas emot”, säger Maria.

Trots sina framgångar runt om i landet och utomlands har Maria förblivit trogen den trakt där hon växte upp.

”Jag älskar naturen här som förenar både nord och syd. Här finns myrmarker, täta granskogar och bördiga slätter. Hur man hanterar skogen kan visserligen göra mig ledsen ibland. Så som marken ser ut efter stora avverkningar kan man ju inte gå där. Men jag älskar också kulturen, inte minst bruken och den rika kyrkoskatten. Här finns alltid något att upptäcka för alla... så här blir jag kvar livet ut!”

Sagt om Maria

”Triller tillhör den experimenterande generation som under 1960-talet sprängde det textila hantverkets gränser och skapade fria konstnärliga bilder. Hennes vävnader i jordnära färger utnyttjar känsligt garnets struktur och uttrycker lyhört naturens subtila spel av ljus och skugga.”

Nationalmuseums samlingar

”Hon tillhör eliten av begåvade textilkonstnärer... och framstår som en utsökt artist med en brinnande lust för ett okonventionellt experimenterande.”

Åke Stavenow, Tidskriften Form 1965

Utställningar

Internationella biennalen för tapissierier, Lausanne 1965 och 1967, Hantverks-
huset i Stockholm 1965, vandringsutställning av textil med Riksutställningar,
Svenska Institutets vandringsutställning ”**Aventures textiles**” som visades i

Paris, Ungern och Polen, ”Tre temperament i väv” på Nationalmuseum, ”Ting och bruksting”, Liljevalchs och Kulturhuset Stockholm, separatutställningar i bl a Stockholm, Sundsvall, Luleå, Härnösand, Uppsala, Västerås.

Representerad på:

Nationalmuseum Stockholm (bestående av scenridå från Tessininstitutet Paris, 2 vävnader och 12 ritningar/förslag till utsmyckning i plenisalen Riksdagshuset). Uppsala konstmuseum, Härnösands konsthall, Sundsvalls museum, Västerås konstmuseum.

Uppdrag, offentlig utsmyckning

Statens konstråd: Sverige huset Stockholm, Centre Culturel Suedois Paris, Sveriges ambassader Köpenhamn och Moskva, 30 vävnader för Rotundan i Rosenbad, Telehuset Falun.

Kyrkor och församlingshus – vävnader, skrudar, övrig kyrkotextil: Skärholmens kyrka Stockholm, Hornsbergskyrkan Frösön, kyrkorna i Undersåker, Vendel, Örbyhus, Österbybruk, Morkarla, Alunda, Nathanaelkyrkan Tierp, Tibble kyrka i Täby.

Sjukhus, vård och omsorgsboenden: Danderyds sjukhus, Ulleråkers sjukhus, Tierps sjukhus, vårdräkesskola Karolinska institutet, barnkliniken Akademiska sjukhuset, äldreården Eskilstuna, Österbybruks vårdcentral, Karlskrona centrallasarett, Olandsgården Alunda, Vendelgården Örbyhus.

Övrigt: Scandinavian Bank London, Landbyska Verket Stockholm, Forsmarks herrgård (Vattenfall), Ärentunaskolan Storvreta, kommunhuset Östhammar.

Stipendier

Alf Björkmans Fond, Statens Konstnärstipendium.

Lokalbokning: Uthyrning av Korsnäs villan: 070-239 70 25.

Bagarstugan bakning. Bokning: 070-239 70 25.

Lantbruksmuseet öppet måndagar kl 09:00-15:00. För besök på lördagar och söndagar under sommaren, ring Leif Ahlund 070-635 75 58.

Kaffeserveringen i Hembygdsgården är öppen lördagar och söndagar kl 12.00–16.00 från mitten av juni, juli och augusti.

Hemsida: www.hembygd.se/dannemora

UKRAINA

I vårt förra nummer av Nya Dannemorabygden skrev vi på denna plats om att kriget i Ukraina utbrutit strax före tryckningen. Som alla vet pågår kriget och några lösningar verkar inte kunna ses på kort sikt. Många känner starkt för Ukrainas befolkning och vill hjälpa till på olika sätt.

Genom att köpa denna skrift stödjer du Ukraina med 10 kronor. Hembygdsföreningen kommer att förmedla pengarna via godkända insamlare såsom Röda Korset eller UNHCR.

Tack alltså för ditt bidrag!

978-91-527-5317-0